

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Остапенко О.Г.

ОСНОВИ ПРАВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ХАРКІВ -2005

ЗМІСТ

<i>ДЕРЖАВА: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ</i>	3
<i>ПРАВО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ</i>	8
<i>ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	16
<i>ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	34
<i>ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	44
<i>ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	58
<i>ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	70
<i>ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	75

ДЕРЖАВА: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ.

1. Поняття і ознаки держави.
2. Функції держави.
3. Форма держави.
4. Механізм держави.
5. Правова держава.

1. ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

Теорії походження держави.

1) Патріархальна теорія (Аристотель) розглядає державу як результат історичного розвитку родини. Спочатку люди поєднуються в родини, кілька родин складають спільноту, а кілька спільнот (громад) створюють державу. Держава є найвищою формою політичного спілкування людей. Державна влада – це продовження батьківської влади, влади домохазяїна в родині.

2) Теологічна теорія (від грецького слова “теос” – Бог). Відповідно до цієї теорії походження держави розглядається як результат акта Божественної сили. Держава вічна і незламна; будь-які зазіхання на неї приречені на невдачу, оскільки влада владена в руки правителя Богом і покликана захищати благо усіх (Ф. Аквінський).

3) Теорія насильства (Л. Гумплович, К. Каутський, Є. Дюринг). Держава є результатом внутрішнього чи зовнішнього насильства. Внутрішнє насильство – це насильство однієї частини суспільства над іншою, що породжує політичний устрій (державу), власність, класи (Є. Дюринг). Зовнішнє насильство – це війни, завоювання територій, одними племенами інших племен. Для закріплення влади перемігших над завойованими народами створюється держава.

4) Договірна теорія (Жан-Жак Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гроцій, Д. Дідро, А. Радищев). Держава виникає в результаті укладання людьми угоди (договору) між собою про свідоме обмеження своєї волі на користь загальних інтересів, спільного співіснування. На визначеному етапі розвитку суспільства природні права одних людей суперечать правам інших, виникає насильство, порушується порядок. Тоді люди домовляються установити над собою державу, яка б захищала їхні права, відповідала за дотримання порядку і вимогам якої вони б підкорялися.

5) Органічна теорія (О. Конт, Г. Спенсер). Держава – продукт соціальної еволюції. Держава і суспільство як різновид біологічних організмів є сукупністю взаємозалежних органів. Держава має мозок (правителі) і засоби виконання її рішень (піддані). Місце і значення кожного інституту в системі організації суспільного і державного життя визначається функціями відповідного органа в живому організмі.

6) Матеріалістична теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін). Держава виникає в результаті природничоісторичного процесу розвитку первісносуспільного ладу: поступового переходу до виробничого способу господарювання, суспільного поділу праці, виникнення приватної власності,

майнової і соціальної диференціації суспільства. Держава є апаратом примусової влади, а право – закріпленою в законі волею пануючого в суспільстві класу.

Держава - це публічна політична організація, що представляє загальний інтерес і здійснює управління справами суспільства від його імені й у його інтересах.

Ознаки держави:

- 1) Публічний характер - держава представляє народ, що проживає на його території.
- 2) Політичний характер - управляє різними сферами життєдіяльності суспільства (В.І. Ленін визначав політику як управління справами держави).
- 3) Держава здійснює владу в межах своєї території.
- 4) Влада здійснюється спеціальною категорією людей – державними службовцями.
- 5) Держава приймає загальнообов'язкові нормативні акти (закони).
- 6) Суверенітет.

Виділяють *три поняття суверенітету:*

Державний суверенітет – це повнота і неподільність влади всередині країни і незалежність за її межами. Верховенство державної влади всередині країни (внутрішній суверенітет) виявляється в поширенні влади на все населення і громадські організації країни, а також на тих, хто знаходиться в межах екстериторіальності (наприклад, на осіб і установи, що знаходяться за кордоном), крім цього, внутрішній суверенітет виявляється в можливості скасувати чи визнати незначними прояви іншої соціальної влади (партійної, профспілкової, сімейної та ін., але вищою владою, рішення якої обов'язкові для всіх громадян володіє тільки держава).

Суверенітет народу – повновладдя народу, народ є джерелом і носієм державної влади.

Суверенітет нації – право нації на самовизначення - нація повинна реалізовувати приналежні їй права.

2. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Функції держави – це основні напрямки діяльності держави.

Таблиця 1 – Функції держави

Функції держави	
ВНУТРІШНІ	ЗОВНІШНІ
(реалізація внутрішньої політики)	(реалізація зовнішньої політики)
1. Захист прав і свобод громадян, захист конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку.	1. Оборона держави.
2. Економічна	2. Установлення міжнародного співробітництва.

3. Соціальна	3. Установлення миру.
4. Культурна	4. Установлення міжнародної безпеки, у т.ч. й екологічної.
5. Екологічна	

Функції держави здійснюються у визначених **правових формах**, під якими розуміють однорідну за своїми зовнішніми ознаками (за характером і юридичними наслідками) діяльність державних органів, зв'язана в основному з виданням юридичних актів.

Правовими формами реалізації функцій держави є:

1. правотворча діяльність, зміст якої полягає у розробці і прийнятті нормативних актів, внесенні змін у чинне законодавство чи скасуванні юридичних норм;

2. правозастосовча діяльність – діяльність державних органів по виконанню законів і підзаконних нормативних актів шляхом видання актів застосування норм права.

3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Форма держави – це порядок здійснення і реалізації державної влади.

Таблиця 2 – Форми держави

Форма держави		
ФОРМА ПРАВЛІННЯ	ФОРМА ДЕРЖАВНОГО (ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ	ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ
Характеристика вищих органів державної влади	Характеристика розподілу території держави, установлення співвідношення компетенції центральних і місцевих органів влади	Способи і прийоми здійснення державної влади

Таблиця 3 – Види форм правління

Форма правління				
МОНАРХІЯ		РЕСПУБЛІКА		
(спадкування влади)		(виборність)		
абсолютна (влада належить одній	конституційна (повноваження монарха обмежуються конституцією)	парламентська	президентська	змішана

особі)	дуалістична (монарх переважно має виконавчу владу і частково – законодавчої)	парламентська (монарх вважається главою держави, але фактично виконує представницькі функції і частково – виконавчі)	відрізняються одна від одної порядком формування уряду і його відповідальності
--------	--	--	--

Таблиця 4 – Види форм державного (територіального) устрою

Унітарна держава	Федеративна держава
Складається з адміністративно-територіальних одиниць, що не мають власної державності. У ній існує єдина конституція, єдине громадянство, усі державні органи складають єдину систему і діють на основі єдиних правових принципів.	Суб'єкти федерації (територіальні утворення) є самостійними в межах розділеної між ними і центром компетенції, мають власну конституцію, законодавчі, виконавчі і судові органи, подвійне громадянство. Федеральний принцип державного устрою покликаний забезпечити вільне об'єднання і рівноправну взаємодію спільнот, що мають значні етнічні, історико-культурні, релігійні й інші особливості, і створити оптимальні умови для вираження релігійних та інших інтересів меншостей.

Конфедерація - це тимчасовий союз держав, що створюється для досягнення загальних цілей і члени якого, зберігаючи свою незалежність, створюють на договірних засадах спеціальні спільні органи для координації дій при вирішенні конкретних проблем.

Таблиця 5 – Види політичних режимів

Політичний режим	
ДЕМОКРАТИЧНИЙ	НЕДЕМОКРАТИЧНИЙ
	авторитарний тоталітарний

4. МЕХАНІЗМ ДЕРЖВИ

Механізм держави - це цілісна ієрархічна система державних органів, наділених владними повноваженнями, а також державних підприємств і установ, що сприяють реалізації державних функцій.

Таблиця 6 – Механізм держави

Механізм держави		
Державні органи	Державні підприємства	Державні установи
Владні повноваження	Не мають владних повноважень	
Складають у сукупності державний апарат	Забезпечують матеріальними благами	Забезпечують нематеріальними благами

Механізм сучасної держави включає:

1. представницькі (законодавчі) органи;
2. виконавчі органи влади (центральні, вищі, місцеві);
3. судові органи;
4. органи контролю і нагляду (прокуратура, конституційний суд);
5. збройні сили, органи охорони суспільного порядку і національної безпеки;
6. глава держави.

Ефективність роботи державного апарата залежить насамперед від того, наскільки чітко розділені функції і компетенція між органами законодавчої, виконавчої і судової влади.

Зміст теорії поділу влади (Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є) полягає в децентралізації державної влади і її поділі в залежності від її функціонального призначення на законодавчу, виконавчу і судову. Кожна з трьох гілок влади повинна зайняти своє місце в загальній системі державноорганізованої влади і вести державні справи у визначених межах, належними шляхами і засобами. Важливо не тільки забезпечити чіткий розподіл компетенції між різними державними органами, але і створити механізм їхньої взаємодії і контролю – механізм “стримань і противаг”.

Законодавчу владу здійснює представницький орган – парламент, що має виключне право приймати загальнообов'язкові нормативні акти – закони. Законодавець у своїй діяльності зобов'язаний керуватися засадами права і дотримувати права людини, бути підконтрольним народу.

Виконавча влада здійснюється главою держави (в Україні глава держави не належить до органів виконавчої влади), урядом, центральними органами (міністерствами, відомствами, комітетами і т.п.), місцевими органами виконавчої влади. Діяльність органів виконавчої влади повинна ґрунтуватися на законі і реалізовуватися в його межах; ці органи не можуть привласнювати інших, крім визначених законом, повноважень і жадати від громадян виконання обов'язків, не передбачених чинним законодавством.

Судова влада здійснює правосуддя, метою якого є захист конституційного ладу, прав і свобод громадян, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності.

5. ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Правова держава – це держава, діяльність якої спрямована на захист прав і законних інтересів громадян і обмежується правом.

Основним принципом правової держави є принцип взаємної відповідальності людини і держави.

Ознаки правової держави:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства.
2. Суверенітет народу.
3. Свобода як єдиний обмежник волі індивідуума.
4. Рівність громадян.
5. Поділ влади.
6. Пріоритет у регулюванні цивільних відносин загальнодозвільного принципу, (“дозволене усе, що не заборонено законом”); держава ж діє в межах формально закріплених повноважень (“дозволено тільки те, що дозволено законом”).

ПРАВО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

1. Поняття права і його ознаки.
2. Функції і принципи права.
3. Право в системі соціальних норм. Співвідношення права і моралі.
4. Норма права, її ознаки і структура.
5. Джерела права.
6. Система права.
7. Правові відносини.
8. Правомірна поведінка, правопорушення і юридична відповідальність.

1. ПОНЯТТЯ ПРАВА І ЙОГО ОЗНАКИ

Теорії походження права.

1. Теорія природного права виходить з того, що право належать людині від народження. Ця теорія розмежовує поняття права і закону. Право – це не тексти закону, а система ідей (понять) про загальнообов’язкові норми, права, обов’язки, заборони, природні умови їхнього виникнення і реалізації, порядку і формах їхнього захисту, яка міститься в суспільній свідомості й орієнтована на моральні цінності. При такому підході право і закон розмежовуються, першість надається праву як нормативно закріпленій справедливості, а закон розглядається як його форма, покликана відповідати праву як його змісту.

2. Нормативна теорія (позитивістська) виходить з того, що вихідна форма буття – норма права; право – норми, викладені в законах і інших нормативних актах. При такому підході відбувається ототожнення поняття права і закону.

Разом з тим нормативне праворозуміння орієнтує на такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання.

3. Психологічна теорія розглядає право як психічне відношення людини до права, правові настрої, правова поведінка.

4. Соціологічна теорія розглядає як вихідну форму буття права – правовідносини; право – порядок суспільних відносин, що виявляється в діях і поведінці людей. Правом визнається його функціонування, реалізація, його “дія” у житті – у сформованих і тих, які формуються, суспільних відносинах, а не його створення правотворчими органами у формі закону й інших нормативно-правових актів.

Право – це міра свободи і рівності, що встановлюється державою з метою регулювання суспільних відносин і гарантується її примусовою силою.

Право в об’єктивному смислі являє собою сукупність загальнообов’язкових формально визначених норм права, установлених чи санкціонованих державою з метою регулювання суспільних відносин і які гарантуються примусовою силою держави.

Право в суб’єктивному смислі - це вид і міра можливої поведінки громадян, що встановлюється і гарантується державою.

Ознаки права:

1. Право – це міра свободи і рівності.
2. Загальнообов’язковість – обов’язковість права для всіх суб’єктів.
3. Формальна визначеність – чіткість, однозначність, стислість формальних правових приписів, виражених у законах та інших нормативно-правових актах.

4. Нормативність – за допомогою норм право регулює різноманітні суспільні відносини, є знаряддям проведення в життя політики держави, засобом організації ведення його різноманітної управлінської й іншої діяльності.

5. Системність – полягає в тому, що право – це не просто сукупність принципів і норм, а їхня система, де всі елементи зв’язані і погоджені.

6. Регулятивність – за допомогою норм права регулюються суспільні відносини.

7. Гарантованість і державна забезпеченість права – держава в такий спосіб підтримує загальні правила, що визнаються державою правовими. Державна охорона правових норм включає державний легальний примус, різні організаційні, організаційно-технічні, виховні і превентивні (попереджувальні) міри державних органів по дотриманню і виконанню громадянами юридичних норм.

2. ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ПРАВА

Функції права - це основні напрямки впливу права на суспільні відносини.

Прийнято виділяти загальносоціальні і власне юридичні функції права. До загальносоціальних функцій відносять культурно-історичну, виховну, функцію соціального контролю і інформаційно-орієнтаційну.

Таблиця 1 – Види функцій права

Функції права		
РЕГУЛЯТИВНА		ОХОРОННА
статитична	динамічна	

Регулятивна статична функція полягає в упорядкуванні суспільних відносин шляхом закріплення в правових нормах корисних для людини і суспільства зв'язків і порядків (основних прав і свобод людини, компетенції державних органів і посадових осіб).

Регулятивна динамічна функція полягає в забезпеченні активної поведінки суб'єктів права (покладання обов'язків на суб'єкта).

Охоронна функція – це функція встановлення заходів юридичного захисту і юридичної відповідальності, порядку їхнього накладення і здійснення.

Принципи права - це основні і керівні вимоги, положення, що відображають сутність права і є базою правової системи держави.

Види принципів права:

1. **Загальноправові** - діють у межах усіх галузей права.

а) принцип демократизму;

б) принцип гуманізму;

в) принцип справедливості;

г) принцип законності;

д) принцип рівності громадян.

2. **Галузеві** - діють у межах однієї галузі права (принцип рівності сторін у цивільному праві).

3. **Міжгалузеві** – діють у межах однорідних галузей права (принцип гласності і змагальності судового розгляду; принцип недоторканності власності, волі договору й ін.).

4. **Принципи окремих правових інститутів** – діють у межах окремих правових інститутів (принцип оперативності легалізації суб'єкта підприємництва).

3. ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ

Упорядкування поведінки людини досягається шляхом встановлення загальних правил поведінки (норм), що поширюються на всі подібні випадки і на всіх суб'єктів. Розрізняють технічні і соціальні норми. **Технічні норми** – це правила, що характеризують відношення людини до природи, техніки, знарядь і засобів виробництва. **Соціальні норми** – це правила поведінки, що регулюють відносини між людьми, їхніми колективами, соціальними групами.

Види соціальних норм:

1. **Норми-звичаї** – правила поведінки, що історично склалися, протягом тривалого часу передавалися з покоління в покоління і виконуються в силу звички (традиції, етикет).

2. **Норми моралі** – правила поведінки, що ґрунтуються на існуючих у суспільстві уявленнях про добро, честь, совість, гідність і забезпечуються силою суспільної думки.

3. **Норми релігії** – правила поведінки, установлені різними віросповіданнями й обов'язкові для віруючих.

4. **Норми права** - прийняті (санкціоновані) і забезпечені державою загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, що надають учасникам регульованих відносин суб'єктивні права і покладають на них юридичні обов'язки.

5. **Корпоративні норми** - правила поведінки, вироблені організаціями корпоративного типу (партіями, громадськими організаціями), що забезпечуються владою суспільних об'єднань.

Мораль – це уявлення людини про добро, зло, справедливість, честь, гідність, совість і відповідні їм правила поведінки, що гарантуються і забезпечуються силою суспільної думки.

Таблиця 2 – Відмежування норм моралі від норм права

НОРМИ МОРАЛІ	НОРМИ ПРАВА
Можуть існувати для суспільства в цілому, для окремої групи, класу, людини.	Моносоціальні (єдині в суспільстві, загальнообов'язкові).
Немає чіткого розмежування на права й обов'язки.	Є розмежування на права й обов'язки.
Немає формальної визначеності, писаного джерела.	Формально визначені (записані в джерелах права).
Забезпечується силою суспільної думки.	Забезпечуються примусовою силою держави.

Загальне між нормами права і нормами моралі:

1. Є соціальними нормами.
2. Є регуляторами (зразками, еталонами) поведінки.
3. Носять вольовий характер.

4. НОРМА ПРАВА, ЇЇ ОЗНАКИ І СТРУКТУРА

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене чи санкціоноване державою з метою регулювання суспільних відносин і яке гарантується її організаційною і примусовою силою.

Ознаки норм права:

1. Загальнообов'язковість, поширеність на всіх учасників суспільних відносин.

2. Формальна визначеність – норма права знаходить своє зовнішнє мовне вираження в статтях нормативно-правового акта, чітко установлює вид і міру можливої, необхідної чи забороняючої поведінки.

3. Державно-владна природа – норми права приймаються компетентними органами держави (посадовими особами); забезпечується у свій реалізації державною підтримкою, у тому числі і державним примусом.

4. Регулятивність – за допомогою норм права регулюються відносини між різними суб'єктами.

5. Державна забезпеченість – реалізація норм права забезпечується державою.

6. Внутрішня структурованість – розподіл норми права на структурні елементи.

Таблиця 3 – Структура норми права

Структура норми права		
гіпотеза	диспозиція	санкція
(якщо ...)	(то ...)	(в іншому випадку ...)

Гіпотеза – це частина норми, у якій указуються фактичні обставини (умови), при настанні яких треба керуватися даною нормою.

Диспозиція – це частина норми, у якій указуються права й обов'язки суб'єктів чи варіант поведінки суб'єктів при настанні обставин, передбачених гіпотезою.

Санкція – це частина норми, у якій указуються заходи впливу, захисту чи відповідальності за недотримання правил поведінки, передбачених диспозицією.

5. ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Форми (джерела) права – це зовнішнє вираження норм права, тобто вихідні від держави і визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, надання їм загальнообов'язкового значення.

Види джерел права:

1. Правовий звичай – це визнане державою правило поведінки, що склалося в результаті фактичного його застосування протягом тривалого часу. Правовим звичай стає, коли одержує санкцію (офіційне визнання) держави шляхом сприйняття його судовою й адміністративною практикою.

2. Судовий (адміністративний) прецедент – це судове чи адміністративне рішення по конкретній юридичній справі, якому надається загальнообов'язкове значення.

3. Нормативно-правовий договір – двостороння чи багатостороння угода, що є обов'язковою для її учасників.

4. Нормативно-правовий акт – це офіційний документ компетентних органів держави, що містить норми права.

Нормативно-правові акти поділяються на *два види*:

а) **Закони** - це нормативно-правові акти вищого представницького органу влади чи безпосередньо народу, що володіють вищою юридичною силою, що встановлюють первинні норми і прийняті з дотриманням законодавчої процедури.

б) Підзаконні акти:

- 1) постанови Верховної Ради України;
- 2) укази, розпорядження Президента України;
- 3) постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України;
- 4) акти міністерств, відомств і державних комітетів;
- 5) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій;
- 6) рішення органів місцевого самоврядування.

Стадії законодавчого процесу:

а) Законодавча ініціатива (народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний Банк України).

б) Розробка законопроектів та їх розгляд.

в) Обговорення законопроектів (1-3 читання).

г) Прийняття закону шляхом голосування, його підписання й обнародування (опублікування).

Закон, як правило, набирає сили через 10 днів після його офіційного опублікування.

6. СИСТЕМА ПРАВА

Система права - це сукупність діючих норм права, що знаходяться в єдності і узгодженості при одночасній їхній диференціації (поділі) на галузі та інститути.

Таблиця 4 – Система права

Система права			
Галузь права	→ Підгалузь права	→ Інститут права	→ Норма права

Галузь права – це сукупність норм, що регулюють визначену сферу суспільних відносин.

Підгалузь права – це сукупність норм, що регулюють більш вузьку сферу суспільних відносин усередині галузі права.

Інститут права - це сукупність норм, що регулює однорідні суспільні відносини.

Таблиця 5 – Структура галузі права

Галузь права	
Предмет правового регулювання	Метод правового регулювання

Предмет правового регулювання – це сфера суспільних відносин, що регулюється даною галуззю.

Метод правового регулювання – це прийоми і способи регулювання відносин, що регулюються визначеною галуззю права:

- а) Імперативний метод (метод влади і підпорядкування).

б) Диспозитивний (метод юридичної рівності сторін).

Система законодавства - це сукупність нормативно-правових актів, що діють у державі.

7. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Таблиця 6 – Склад правовідносин

Склад правовідносин		
об'єкт	суб'єкт	зміст
це те, із приводу чого виникають правовідносини	Це особа, наділена правосуб'єктністю	суб'єктивні права і юридичні обов'язки
- матеріальні блага; - нематеріальні блага.	- фізичні особи; - юридичні особи; - держава та ін.	

Правосуб'єктність включає:

1. **Правоздатність** - це здатність особи мати права й обов'язки. Вона виникає з народження і припиняється зі смертю.

2. **Дієздатність** - це здатність особи своїми діями набувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Для громадян у повному обсязі вона настає з моменту повноліття чи з моменту укладання шлюбу.

Для юридичних осіб право- та дієздатність настають одночасно з моменту легалізації (як правило, з моменту державної реєстрації).

Зміст правовідносин:

1. **Суб'єктивне право** - це вид і міра дозволеної поведінки учасника правовідносини.

Воно включає 3 правомочності:

1. Право на власні дії.
2. Право на чужі дії.
3. Право на захист.

2. **Юридичний обов'язок** - вид і міра належної поведінки, за недотримання яких особа може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин є **юридичні факти (чи їхні склади)** - конкретні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Таблиця 7 – Види юридичних фактів

Юридичні факти	
дії	події
залежать від свідомості і волі людини	не залежать від свідомості і волі
правомірні	

юридичні акти	юридичні вчинки	правопорушення	злочини	людини
---------------	-----------------	----------------	---------	--------

8. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА, ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Правомірна поведінка – це дія чи бездіяльність особи, що відповідає вимогам юридичних норм.

Види правомірної поведінки:

1. **Дозвільна поведінка** передбачає активну поведінку по реалізації тих можливостей (прав), що надаються суб'єктам.

2. **Належна поведінка** передбачає активну поведінку, коли суб'єкт виконує покладені на нього обов'язки.

3. **Необхідна поведінка** передбачає пасивну поведінку, у ході якої суб'єкт не порушує права і свободи інших суб'єктів.

Правопорушення - це дія бездіяльність особи, яка не відповідає вимогам юридичних норм (порушує їх).

Ознаки правопорушення:

1. **Протиправність**, тобто протиріччя такого діяння нормам права.

2. **Суспільна шкідливість (небезпека)**, тобто правопорушення заподіює шкоду охоронюваним законом правовідносинам чи у такому діянні міститься погроза спричинення такої шкоди.

3. **Винність** означає, що особа свідомо вчиняє діяння, що суперечить нормам права; свідомість і воля людини (правопорушника) спрямовані на вчинення саме такого діяння, що порушує норми права. Ознака винності припускає наявність провини, тобто психічного відношення особи до вчиненого діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності.

4. **Караність** означає, що за вчинення такого діяння до особи можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності.

Таблиця 8 – Склад правопорушення

Склад правопорушення			
об'єкт	об'єктивна сторона	суб'єкт	суб'єктивна сторона

Об'єкт – це те, на що посягає правопорушення (матеріальні блага, нематеріальні блага, суспільні відносини).

Об'єктивна сторона відображає механізм посягання на об'єкт: включає суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між ними.

Суб'єкт - особа, наділена деліктоздатністю (це здатність особи нести юридичну відповідальність), що несе відповідальність за вчинене правопорушення.

Суб'єктивна сторона - це психічне відношення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності.

Види правопорушень:

1. Конституційні (порушення конституційно-правових норм).
2. Дисциплінарні (порушення норм трудового права).
3. Цивільні (порушення цивільно-правових норм).
4. Адміністративні (порушення адміністративно-правових норм).
5. Злочини (порушення норм кримінального права).

Юридична відповідальність.

Єдиною підставою притягнення особи до юридичної відповідальності є наявність у її діянні ознак складу правопорушення.

Юридична відповідальність - це виникає з правопорушення правовідношення між державою в особі її спеціальних органів і особою, що вчинила правопорушення, що виявляється в державному осуді винної особи й у покладанні на таку особу обов'язку зазнати визначені позбавлення й обмеження особистого, майнового чи організаційного характеру.

Види юридичної відповідальності відповідають видам правопорушення.

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Предмет і метод конституційного права.
2. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства.

Юридичні властивості конституції.

3. Поняття громадянства, підстави його набуття і припинення.
4. Конституційні (основні) права, свободи і обов'язки людини і громадянина, їх класифікація.
5. Органи державної влади в Україні:
 - а) Верховна Рада України;
 - б) Президент України;
 - в) Органи виконавчої влади.
6. Місцеве самоврядування в Україні.
7. Судова система України.
8. Правоохоронні органи:
 - а) прокуратура;
 - б) Міністерство юстиції й адвокатура;
 - в) МВС і міліція;
 - г) СБУ.

1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Предметом регулювання конституційного права є найбільш важливі державно-правові і політико-правові відносини, що зв'язані з питаннями державного будівництва й організації державної влади в країні.

Предметом регулювання конституційного права є суспільні відносини, які в залежності від свого характеру можна розділити на окремі групи:

1. відносини, що розкривають основні основи конституційного ладу. У них насамперед втілюється суверенітет народу. Також це відносини, що стосуються головних об'єктів права власності Українського народу, статусу державної мови, принципів громадського життя в Україні, основ зовнішньополітичної діяльності, принципів правового порядку, а також відносини, що виникають у зв'язку з використанням державних символів України;

2. відносини, що визначають характер основних зв'язків між державою і конкретною особою. Це відносини, що стосуються громадянства, основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в Україні, реалізації гарантій правового статусу людини і громадянина;

3. відносини, що розкривають головні форми здійснення народовладдя шляхом особистої участі громадян у вирішенні державних і суспільних питань, а також через органи державної влади і місцевого самоврядування;

4. відносини, що визначають систему, структуру, основи функціонування державних органів. Вони регулюють статус Верховної Ради України, Президента, органів виконавчої влади, правосуддя і прокуратури;

5. відносини, пов'язані з організацією і функціонуванням місцевого самоврядування в Україні.

Основним методом конституційного права є імперативний метод (метод влади і підпорядкування), однак використовується також і метод диспозитивний (метод рівності сторін).

Конституційне право є основною галуззю права, оскільки воно регулює основні положення, що стосуються організації держави і суспільства, основи конституційного ладу України, основи правового статусу людини і громадянина, організацію, порядок і принципи функціонування, а також повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій і державну символіку.

2. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ – ОСНОВНИЙ ЗАКОН ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА. ЮРИДИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ КОНСТИТУЦІЇ

Конституція в матеріальному смислі – це Основний Закон держави, у якому закріплені основи конституційного ладу України, її політичної й економічної системи, основні права, свободи й обов'язки людини і громадянина, форма правління, основні принципи організації і функціонування, система і повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій і державні символи (тобто основні об'єкти конституційного регулювання).

Конституція у формальному смислі - це писаний акт, що приймається вищим представницьким (законодавчим) органом держави чи безпосередньо народом у ході референдуму і володіє вищою юридичною силою. Конституція в Україні – це установчий документ, що юридично закріплює незалежність, самостійність державної влади, суверенітет України.

Юридичні властивості Конституції:

1. установчий характер. Це означає, що у функції Конституції входить утворення основних інститутів держави і суспільства. Своїми нормами вона закріплює систему органів державної влади, місцевого самоврядування, основні права і свободи людини і громадянина;

2. програмний характер. Конституція закріплює не тільки досягнуте в суспільстві, але і відображає мету, завдання і перспективи розвитку основних інститутів держави і права;

3. вища юридична сила, верховенство Конституції в правовій системі держави, що означає її пріоритетне положення в системі законодавства країни. Всі акти, що приймаються державою, повинні відповідати конституції і не суперечити їй;

4. норми Конституції є нормами прямої дії. Це означає, що норми Конституції впливають на суспільні відносини безпосередньо;

5. стабільність передбачає значну тривалість норм конституції без внесення в неї істотних змін, коли для цього немає об'єктивних політичних і соціально-економічних передумов;

6. повинна відповідати умовам розвитку суспільства;

7. особливий порядок прийняття, внесення змін і доповнень у Конституцію. Конституція України 1996 р. передбачила ускладнений порядок зміни норм;

8. особливий порядок охорони Конституції (існування Конституційного Суду України);

9. Конституція є базою для розвитку національної правової системи (різних галузей права), оскільки основні положення конституції конкретизуються, деталізуються і розвиваються в чинному законодавстві.

3. ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСТВА, ПІДСТАВИ ЙОГО НАБУТТЯ І ПРИПИНЕННЯ

Громадянство – це постійний правовий зв'язок фізичної особи й Української держави, що виявляється в їхніх взаємних правах і обов'язках (Закон України “Про громадянство” в редакції від 18.01.2001 р.)

В Україні діє принцип єдиного громадянства. Відповідно до законодавства це означає, що виключається можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України придбав громадянство (підданство) іншої держави (держав), то в правових відносинах з Україною визнається тільки громадянином України.

Громадянство набувається на підставі двох принципів:

1. “Принцип ґрунту” – громадянство набувається в залежності від території народження і незалежно від громадянства батьків.

2. “Принцип крові” – громадянство набувається в залежності від громадянства батьків і незалежно від території народження.

Право на громадянство є невід'ємним правом людини. Громадянин України не може бути позбавлений права на громадянство, тобто він не може бути позбавлений громадянства чи права змінити його (ст. 25).

Документами, що підтверджують приналежність до громадянства України, є:

1. Паспорт громадянина України.
2. Свідоцтво про приналежність громадянству України.
3. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон.
4. Тимчасове посвідчення громадянина України.
5. Проїзний документ дитини.
6. Дипломатичний паспорт.
7. Службовий паспорт.
8. Посвідчення особи моряка.
9. Посвідчення члена екіпажа.
10. Посвідчення особи на повернення в Україну.

Підстави набуття громадянства:

1. за народженням;
2. за територіальним походженням;
3. внаслідок відновлення в громадянстві України;
4. внаслідок прийняття в громадянство України;
5. внаслідок усиновлення;
6. внаслідок установлення опіки чи піклування;
7. внаслідок установлення над особою, визаною судом недієздатним, опіки;
8. внаслідок перебування в громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
9. внаслідок встановлення батьківства;
10. за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами.

Набуття громадянства України іноземними громадянами та особами без громадянства здійснюється по їхньому клопотанню при наявності наступних умов:

1. визнання і дотримання Конституції і законів України;
2. зобов'язання припинити іноземне громадянство чи непереходження в іноземному громадянстві;
3. безупинне проживання на законних підставах на території України протягом останніх 5 років;
4. наявність законних джерел існування;
5. одержання дозволу на постійне проживання в Україні;
6. володіння державною мовою чи її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування.

У громадянство України не приймаються особи, які:

1. вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид;
2. засуджені в Україні до позбавлення волі за здійснення тяжкого злочину до погашення чи зняття судимості;

3. вчинили на території іншої держави діяння, що визнане законодавством України тяжким злочином.

Законодавство також передбачає **підстави припинення громадянства:**

1. вихід із громадянства України (здійснюється по клопотанню громадянина України у випадку виїзду на постійне проживання за кордон);
2. утрата громадянства (наприклад, у випадку добровільного придбання громадянством України іноземного громадянства й ін.);
3. за підставами, передбаченими міжнародними договорами.

4. КОНСТИТУЦІЙНІ (ОСНОВНІ) ПРАВА, СВОБОДИ І ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Основні права (свободи) - це вид і міра можливої поведінки, що встановлюється Конституцією України і гарантується примусовою силою держави; тобто це закріплені в Конституції можливості суб'єкта конституційно-правових відносин задовольняти свої законні інтереси і потреби, що відповідають рівню розвитку суспільства.

Класифікація прав і свобод:

1. Особисті (громадянські) – людина може існувати як біологічно жива істота (право на життя, право на захист честі і гідності і т.д.)
2. Політичні (право обирати і бути обраним і ін.).
3. Економічні (право власності, право на заняття підприємницькою діяльністю й ін.).
4. Соціальні (право на відпочинок, медичне забезпечення й ін.).
5. Культурні (право на освіту, свобода літературної творчості й ін.).
6. Екологічні (право на безпечне навколишнє середовище).

Основні обов'язки – це вид і міра належної (необхідної) поведінки, встановленої Конституцією, за невиконання яких особа може бути притягнута до відповідальності і яке припускає необхідність виконання визначеного соціального обов'язку.

Конституція України передбачає наступні **обов'язки:**

1. захищати Батьківщину, незалежність і територіальну цілісність України, повага її державних символів;
2. платити податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом;
3. дотримуватися Конституції і законів України, не зазіхати на права і свободи, честь і гідність інших людей;
4. не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяний збиток.

Під **гарантіями** розуміють правові заходи, що забезпечують реалізацію того чи іншого права людини і громадянина. Кожне право може бути реалізовано, якщо йому відповідає чийсь обов'язок його забезпечити. Істотне місце займають серед гарантій передбачені ст. ст. 55-64 Конституції України юридичні гарантії.

4. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

а) ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Верховна Рада України є єдиним законодавчим органом. Формується на підставі загального, прямого, рівного виборчого права при таємному голосуванні терміном на 4 роки. Конституційний склад – 450 народних депутатів. Народним депутатом України може бути громадянин України, що досяг на день виборів 21 року, що має право голосу і проживає на території України протягом останніх 5 років. Не може бути обраним у Верховну Раду України громадянин, що має судимість за здійснення навмисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ст. 76 Конституції України).

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі (ст. 78 Конституції України).

Форми роботи Верховної Ради:

1. сесії (пленарні засідання):
 - чергові сесії починаються в перший вівторок лютого і перший вівторок вересня кожного року;
 - позачергові сесії, із указівкою розпорядку дня, скликаються Головою Верховної Ради України за вимогою не менше ніж однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України чи за вимогою Президента України (ст. 83 Конституції України);
2. засідання постійних комітетів, де здійснюється законопроектна робота, готуються і попередньо розглядаються питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України;
3. Верховна Рада України для проведення розслідувань з питань, що становлять суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувало не менше однієї третини від конституційного складу Верховної Ради України;
4. Верховна Рада України в межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань.

Структура Верховної Ради України включає:

1. загальний кількісний склад;
2. комітети Верховної Ради України;
3. депутатські фракції (створюються по політичній приналежності) і депутатські групи (створюються по суспільних інтересах);
4. тимчасові спеціальні і слідчі комісії;
5. посадові особи парламенту (Голова Верховної Ради України, перший заступник і заступник Голови);
6. апарат Верховної Ради України.

Функції Верховної Ради України:

1. законодавча (приймає закони, вносить у них зміни і доповнення, визнає їх такими, що втратили юридичну чинність, скасовує чи припиняє їхню дію);

2. установча (організаційна, державостворююча) виявляється у формуванні чи участі у формуванні органів виконавчої чи судової влади; формуванні власних парламентських структур; призначенні чи обранні на посади, звільненні з посади, наданні згоди на призначення і звільнення з посади інших органів державної влади і державних організацій; вирішенні питань територіального устрою, Збройних Сил України; забезпеченні формування органів місцевого самоврядування;

3. функція парламентського контролю (контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України; парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та їхній захист; бюджетно-фінансовий контроль; направлення запитів Президенту України; реалізація права запиту народного депутата України на сесії Верховної Ради України; парламентський контроль за діяльністю органів прокуратури; здійснення контролю по окремих питаннях безпосередньо чи через тимчасові спеціальні і слідчі комісії).

б) ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Президент України – глава держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні терміном на 5 років.

Президентом може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом останніх 10 перед днем виборів років і який володіє державною мовою.

Та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два терміни підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади чи в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною чи підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органа чи наглядової ради підприємства, що має за мету одержання прибутку.

Повноваження Президента України:

1. щодо представництва держави всередині країни та у міжнародних відносинах (звертання з посланнями до народу та з щорічним посланням до Верховної Ради України; представництво держави в міжнародних відносинах, ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України; прийняття рішень про визнання іноземних держав, призначення і звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах);

2. щодо парламенту (право розпуску Верховної Ради, право законодавчої ініціативи, право вето);

3. установчі повноваження по формуванню органів виконавчої влади (Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій);

4. щодо порядку формування органів судової влади і контрольно-наглядових органів (призначення 1/3 складу Конституційного Суду України, здійснення перших призначень на посаду професійного судді на перші 5 років, призначення за згодою Верховної Ради на посаду Генерального прокурора України і звільнення його з посади; здійснення помилування);

5. як гаранта конституційного ладу, територіальної цілісності України, дотримання прав і свобод людини і громадянина та інших конституційних інститутів (як Головнокомандуючого Збройних Сил України, здійснення керівництва в сфері національної безпеки й оборони, вносить у Верховну Раду подання про оголошення стану війни і приймає рішення про використання Збройних Сил у випадку збройної агресії проти України, присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги й інші вищі спеціальні звання і класні чини);

6. вирішення питань громадянства (про прийняття в громадянство, про припинення громадянства, про надання притулку в Україні);

7. нагороджує державними нагородами, установлює президентські нагороди і нагороджує ними;

8. приймає укази та розпорядження та здійснює інші встановлені Конституцією повноваження.

в) ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Органи виконавчої влади.

Вищим органом виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він здійснює владу безпосередньо і через центральні і місцеві органи виконавчої влади. У межах, передбачених Конституцією України, Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом України і підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр міністр, три віце-прем'єр міністра і міністри. Прем'єр-міністр призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України. Міністри призначаються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Повноваження Кабінету Міністрів:

1. забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2. вживання заходів по забезпеченню прав і свобод людини і громадянина;

3. забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики, політики в сфері праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4. розробка і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
5. забезпечення рівних умов розвитку усіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;
6. розробка проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;
7. здійснення заходів для забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;
8. організація і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
9. координація і спрямування роботи міністерств і інших органів виконавчої влади;
10. прийняття постанов і розпоряджень;
11. здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України.

Місцевими органами виконавчої влади є місцеві державні адміністрації, що утворюються в районах і областях.

Голови місцевих адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Місцеві державні адміністрації приймають розпорядження.

Місцеві державні адміністрації при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підконтрольні і підзвітні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними й обласними радами.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1. виконання Конституції і законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
2. законність і правопорядок; дотримання прав і свобод громадян;
3. виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин також програм їхнього національно-культурного розвитку;
4. підготовку і виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
5. звіт про виконання відповідних бюджетів і програм;
6. взаємодію з органами місцевого самоврядування;
7. реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень (ст. 119 Конституції України).

6. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Місцеве самоврядування - це гарантоване державою право і реальна можливість територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання

в сільську громаду жителів декількох сіл, селищ, міст – самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Відповідно до Конституції та інших законів України місцеве самоврядування здійснюється безпосередньо територіальною громадою, а також через органи місцевого самоврядування. Органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські ради, районні й обласні ради, районні в місті ради.

Можна сказати, що до системи місцевого самоврядування входять:

1. Територіальна громада.
2. Сільська, селищна, міська рада.
3. Сільський, селищний, міський голова.
4. Виконавчі органи сільської, селищної, міської ради.
5. Районні й обласні ради (представляють загальні інтереси територіальних громад нижчої ланки).
6. Органи самоорганізації населення: будинкові, вуличні, квартальні комітети.

Органи місцевого самоврядування в межах визначених законом повноважень приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Територіальні громади села, селища міста безпосередньо чи через створювані ними органи місцевого самоврядування:

1. управляють майном, що знаходиться в комунальній власності;
2. затверджують програми соціально-економічного і культурного розвитку і контролюють їх виконання;
3. затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання;
4. встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону;
5. забезпечують проведення місцевих референдумів і реалізацію їх результатів;
6. створюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю;
7. вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Обласні і районні ради:

1. затверджують програми соціально-економічного і культурного розвитку відповідних областей і районів і контролюють їх виконання;
2. затверджують районні й обласні бюджети, що формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами чи для виконання спільних проектів і з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, і контролюють їх виконання;
3. вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

7. СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Згідно ч. 2 ст. Закону України “Про судоустрій” від 7 лютого 2002 року судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, адміністративного, господарського, конституційного судочинства.

Судочинство здійснюється Конституційним судом України і судами загальної юрисдикції.

Таблиця 1 – Судова система України

Судова система			
Конституційний Суд України (єдиний орган конституційної юрисдикції; контрольно-наглядовий орган) а) здійснює контроль за конституційністю актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим; б) здійснює офіційне тлумачення Конституції та законів України.	Суди загальної юрисдикції		
	Розглядають кримінальні, цивільні, адміністративні та господарські справи. Складають єдину систему и створюються за принципами територіальності та спеціалізації.		
	Загальні, в тому числі військові	Спеціалізовані	
	господарські	адміністративні	інші

В судах здійснюється правосуддя, тобто їх завданням є захист прав и свобод громадян, юридичних осіб та держави. Інакше кажучи, суд здійснює правосуддя на принципах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією України и законами прав и свобод людини і громадянина, прав и законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Система судів:

- 1) Верховний суд України;
- 2) апеляційні суди,
- 3) Апеляційний суд України;
- 4) вищі спеціалізовані суди;
- 5) місцеві суди.

Суди загальної юрисдикції.

Таблиця 2 – Місцеві суди України

Місцеві суди			
загальні,	в тому числі військові	спеціалізовані	
а) районні;	військові суди	господарські	адміністративні

б) районні в міста; в) міські г) міськрайонні.	гарнізонів;	а) господарський суд Автономної Республіки Крим, б) господарські суди областей, в) господарські суди міст Києва і Севастополя	окружні (створюються в округах по указу Президента)
розглядають кримінальні і цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення	розглядають справи по господарським правовідносинам, а також справи, віднесенні до їхньої підсудності процесуальними кодексами	розглядають адміністративні справи, зв'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування	

Військові суди здійснюють правосуддя у Збройних силах України та інших військових формуваннях, створених у відповідності з законом.

Суди загальної юрисдикції створюються та ліквідуються Президентом України за поданням міністра юстиції України, узгодженого з головою Верховного суду України чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

В судах може вводитися спеціалізація суддів за розглядом конкретних категорій справ для даної юрисдикції.

Таблиця 3 – Апеляційні суди України

Апеляційні суди			
загальні,	в тому числі військові	спеціалізовані	
а) обласні; б) міст Києва і Севастополя; в) Автономної Республіки Крим	військові суди регіонів та Військово-Морських Сил	господарські	адміністративні
		створюються в апеляційних округах по указу Президента України	

В апеляційних судах утворюються судові палати для розгляду справ, визначених процесуальним законом. У загальних апеляційних судах (крім Апеляційного суду України) діють суди присяжних.

В апеляційних судах також діє Президія апеляційного суду для вирішення організаційних питань.

Склад Апеляційного суду України:

1. Судова палата у цивільних справах.
2. Судова палата у кримінальних справах.
3. Військова судова палата.

+ Президія.

Вищими спеціалізованими судами (м. Київ) є: Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України та інші.

Вищі спеціалізовані суди є судами касаційної інстанції. У цих судах діють судові палати по розгляду окремих категорій справ по визначеній спеціалізації в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції.

У складі даних судів також діє: Президія (для вирішення організаційних питань), а також пленум (для вирішення загальних питань діяльності).

Верховний Суд України є вищим судовим органом.

Повноваження Верховного Суду України:

1. а) розглядає в касаційному порядку рішення загальних судів по справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом;

б) переглядає в порядку повторної касації всі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку;

в) у випадках, передбачених законом розглядає інші справи, пов'язані з винятковими обставинами;

2. а) дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

б) у разі потреби визнає недіючими роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду, зазначені в п. 1 ч. 2 ст. 44 зазначеного Закону;

3. а) дає висновок про наявність чи відсутність в діяннях, у яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради чи іншого злочину;

б) надає за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

4. звертається в Конституційний суд України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України і законів;

5. веде та аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику, знайомиться в судах з практикою застосування законодавства;

6. а) у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають з міжнародних договорів України;

б) представляє суди загальної юрисдикції у відносинах із судами інших держав;

7. здійснює інші повноваження передбачені законом.

Склад Верховного Суду України:

1. Судова палата у цивільних справах.

2. Судова палата у кримінальних справах.

3. Судова палата у господарських справах.

4. Судова палата у адміністративних справах, а також Пленум і президія.

При Верховному Суді утвориться науково-консультаційна рада.

Суди загальної юрисдикції створюються і ліквідуються Президентом України на підставі подання міністра юстиції України, узгодженого з головою Верховного Суду України чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

8. ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

а) ПРОКУРАТУРА

Органи прокуратури являють собою систему прокурорів і відповідно прокуратур з підпорядкуванням вищестоящому прокурору і Генеральному прокурору.

Система органів прокуратури:

1. Генеральна прокуратура України;
2. прокуратура Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних); військові прокуратури регіонів і Військово-Морських Сил, Чорноморського флоту;
3. місцеві прокуратури (міські, районні, міжрайонні і прирівняні до них), військові прокуратури гарнізонів.

Функції прокуратури:

1. підтримка державного обвинувачення в суді;
2. представництво інтересів громадянина чи держави в суді у випадках, визначених законом;
3. нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
4. нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Крім цього, відповідно до Перехідних положень Конституції України до прийняття відповідних законів прокуратура продовжує здійснювати функцію попереднього слідства і функцію загального нагляду (нагляду за додержанням і застосуванням законів).

б) МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ ТА АДВОКАТУРА

Органи юстиції традиційно відносять до правозастосовчих органів нашої держави.

Органи юстиції очолює Міністерство юстиції України, що є центральним органом виконавчої влади в Україні. Правову основу діяльності органів юстиції складають Конституція України, закони України “Про державну виконавчу службу”, “Про нотаріат”, Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Указом Президента України, Положення про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київському і Севастопольському міських управліннях юстиції й інші нормативно-правові акти.

До завдань органів юстиції щодо здійснення професійної діяльності по наданню юридичної допомоги можна віднести:

- розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду;
- державну реєстрацію нормативних актів органів виконавчої влади, органів господарського управління і контролю, що торкаються прав, свобод і законних інтересів громадян чи носять міжвідомчий характер, ведення реєстру цих актів, надання інформації з бази даних реєстру;
- легалізацію всеукраїнських, міжнародних і місцевих об'єднань громадян, реєстрацію політичних партій, міжнародних громадських організацій, неурядових організацій іноземних держав в Україні і їхньої символіки, контроль за дотриманням ними положень їх статутів;
- сприяння розвитку юридичних статутів, здійснення державної реєстрації юридичних осіб і реєстрації прав на нерухоме майно, ведення реєстру застави майна;
- надання громадянам і юридичним особам додаткових платних послуг по складних питаннях правового характеру;
- забезпечення підготовки відповідних документів і представництво інтересів держави в Європейському Суді по правах людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направлення спостерігачів у місії по контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина;
- організацію розгляду звернення громадян з питань, що належать до компетенції органів юстиції, виявлення й усунення причин, що породжують скарги громадян.

Одним з основних напрямків діяльності органів юстиції є діяльність, спрямована на виконання рішень (вироків), постанов судових органів. При цьому органи юстиції вживають заходів по своєчасному, повному і неупередженому примусовому виконанню рішень судових органів.

Міністерство юстиції очолює міністр, якого за поданням Прем'єр-міністра призначає Президент України.

При Міністерстві юстиції також діє Уповноважений по справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Уповноважений представляє Україну під час розгляду справ про порушення нашою державою положень Конвенції, а також інформує про виконання Україною рішень Комісії і Суду; вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції про усунення порушень положень Конвенції, недопущення таких порушень у майбутньому та ін.

До структури органів юстиції входять також органи нотаріату і реєстрації актів громадянського стану. Повноваження цих органів визначені в Законі України "Про нотаріат", у Сімейному кодексі України й в інших нормативно-правових актах.

Відділи реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції проводять реєстрацію юридичних фактів, таких як: народження, смерть, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміна прізвища, імені, по батькові, приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін,

доповнень, поновленні, а також анулюванні записів актів громадянського стану та у встановленому порядку зберігають книги актів.

У системі правозахисних органів важливе місце належить **нотаріату** - системі органів і посадових осіб, на яких покладений обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти нотаріальні дії, передбачені Законом України “Про нотаріат”, для надання їм юридичної вірогідності.

Предметом нотаріальної діяльності є засвідчування безперечних прав, безперечних фактів та здійснення інших дій, що впливають з повноважень нотаріальних органів і посадових осіб. Діяльність нотаріату спрямована на охорону і захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, на попередження правопорушень шляхом правильного і своєчасного вчинення нотаріальних дій.

Міністерство юстиції є центральним органом виконавчої влади.

Завдання:

1. Розробка законопроектів.
2. Забезпечення організаційної діяльності судів.
3. Координація діяльності спрямованої на надання правової чи юридичної допомоги населенню й удосконаленню правової роботи в народному господарстві.

Функції:

1. Розробка законопроектів.
2. Робота по систематизації законодавства, підготовка пропозицій про кодифікації.
3. Здійснює легалізацію політичних партій, всеукраїнських і міжнародних об'єднань громадян, що діють на території України.
4. Забезпечення організаційної діяльності судів.
5. Організують роботу установ нотаріату, РАГСу та об'єднань адвокатів.
6. Видає спеціальні дозволи (ліцензії) на здійснення юридичних прав.

Адвокатура – це добровільне, професійне громадське об'єднання, покликане сприяти захисту прав і свобод, представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу допомогу.

Адвокатом може бути громадянин України, що має вищу юридичну освіту, стаж роботи зі спеціальності юриста чи помічника адвоката не менше ніж два роки, який склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України.

Адвокат має право займатися адвокатською діяльністю індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, відкривати адвокатські фірми, контори й інші адвокатські об'єднання, що діють відповідно до закону і статутів адвокатських об'єднань.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, Службі безпеки, державного управління. Адвокатом не може бути особа, що має судимість.

Він має право:

1. представляти і захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб з їхнього доручення у всіх органах, на підприємствах, в установах і організаціях, у компетенцію яких входить вирішення відповідних питань;

2. збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, зокрема запитувати й одержувати документи чи їхні копії від підприємств, установ, організацій і об'єднань, а від громадян – за їх згодою, знайомитися на підприємствах, установах і організаціях з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом;

3. одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань; застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;

4. доповідати про клопотання і скарги на прийомі у посадових осіб і відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

5. бути присутнім при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення про суть клопотань і скарг.

Адвокати здійснюють наступні види діяльності:

а) дають консультації і роз'яснення з юридичних питань, усні й письмові довідки по законодавству;

б) складають заяви, скарги й інші документи правового характеру;

в) засвідчують копії документів по справах, які вони ведуть;

г) здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами і юридичними особами;

д) надають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям;

е) здійснюють правове забезпечення підприємницької і зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб.

Адвокат може здійснювати й інші види юридичної допомоги, передбачені законом.

При здійсненні професійної діяльності адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог діючого законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб і не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення. Законом України “Про адвокатуру” передбачені й інші обов'язки адвоката.

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму та конфіденційності (ст. 4 Закону).

Закон “Про адвокатуру” передбачає гарантії адвокатської діяльності. Зокрема, забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимога від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що складають адвокатську таємницю. З цих питань вони не можуть бути допитані як свідки. Документи, зв'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають огляду, розголошенню чи вилученню без його згоди. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвоката в зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без санкції суду.

в) МВС. МІЛІЦІЯ

МВС – це центральний орган виконавчої влади, що координує і забезпечує проведення в життя політики в сфері охорони і захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства від протиправних посягань.

Функції:

1. Забезпечує реалізацію державної політики по боротьбі зі злочинністю.
2. Організовує охорону суспільного порядку.
3. Організовує здійснення оперативно-розшукової діяльності.
4. Забезпечує боєздатність внутрішніх військ.

Міліція - державний озброєний орган виконавчої влади, що захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, навколишнє середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Завдання:

1. Забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів.
2. Попередження і припинення правопорушень.
3. Охорона і забезпечення громадського порядку.
4. Виявлення і розкриття злочину, а також розшук осіб, їх що вчинили.
5. Забезпечення безпеки дорожнього руху.
6. Захист власності від злочинних посягань.
7. Виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень.
8. Участь у наданні соціальної і правової допомоги громадянам.
9. Сприяння в межах своєї компетенції державним органам, підприємствам і організаціям у виконанні покладених на них обов'язків.

Функції міліції:

1. Адміністративна.
2. Профілактична.
3. Оперативно-розшукова.
4. Кримінально-процесуальна.
5. Виконавча.
6. Охоронна (на договірних засадах).

Структура міліції (структурні підрозділи):

1. Кримінальна.
2. Транспортна.
3. ДАІ.
4. Охорони.

5. Спеціалізована.

г) СЛУЖБА БЕЗПЕКИ України (СБУ).

СБУ - це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку.

СБУ підлегла Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України.

Завдання СБУ:

1. захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, державних інтересів і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, від посягань з боку окремих організацій, груп чи осіб;

2. попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності в сфері управління та економіки і протиправних дій, що безпосередньо містять загрозу життєво важливим інтересам країни.

Система органів СБУ:

1. Центральне управління СБУ;
2. підлеглі йому регіональні органи;
3. Служба Безпеки Автономної Республіки Крим;
4. органи військової контррозвідки;
5. військові формування;
6. науково-дослідні, навчальні та інші установи СБУ.

Організаційна структура СБУ визначається Президентом України.

ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ.

1. Трудове право як галузь права.
2. Трудовий договір і трудовий контракт.
3. Підстави припинення трудового договору.
4. Розірвання трудового договору за ініціативою працівника.
5. Розірвання трудового договору за ініціативою власника чи уповноваженого ним органу.
6. Робочий час і час відпочинку.
7. Матеріальна відповідальність працівника за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації.
8. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність.
9. Індивідуальні і колективні трудові спори.

1. ТРУДОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

Трудове право – це галузь права, тобто сукупність норм, що регулюють трудові і тісно зв'язані з ними відносини, тобто предметом трудового права є два види відносин:

1. трудові відносини.
2. пов'язані з трудовими відносини.

Трудові правовідносини виникають на підставі угоди між працівником і власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом, за якою одна сторона (працівник) зобов'язується виконувати роботу по визначеній спеціальності, кваліфікації чи посаді з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а інша сторона (власник чи уповноважений ним орган) зобов'язується надати таку роботу, виплачувати заробітну плату і забезпечувати умови праці, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Працівник як суб'єкт трудового правовідношення повинен мати трудові право- та дієдатність.

Трудова правоздатність виникає за загальним правилом з 16 років (виключення: з 15-річного віку, за згодою одного з батьків; з 14-річного за згодою одного з батьків у вільний від навчання час, для виконання легкої роботи).

Власник – це особа, що має право прийому на роботу. Власниками можуть бути підприємства, установи, організації, організовані на різних формах власності, підприємці, громадські та релігійні організації та окремі особи, що не є підприємцями.

До відносин, пов'язаних із трудовими, належать: відносини по працевлаштуванню, професійній підготовці, підвищенню кваліфікації, дисциплінарній відповідальності, матеріальній відповідальності, соціальному, пенсійному забезпеченню та інші.

2. ТРУДОВИЙ ДОГОВІР І ТРУДОВИЙ КОНТРАКТ

Трудові правовідносини виникають на підставі трудового договору.

Трудовий договір – це угода між працівником і власником, відповідно до якої одна сторона (працівник) зобов'язується виконувати роботу по визначеній спеціальності, кваліфікації чи посаді з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а інша сторона (власник чи уповноважений ним орган) – надати таку роботу, виплачувати заробітну плату і забезпечувати умови праці, передбачені законодавством про працю, колективним договором чи угодою сторін.

При прийнятті на роботу власник зобов'язаний витребувати від особи, яка приймається на роботу, наступні документи:

1. трудову книжку, оформлену належним чином;
2. паспорт;
3. військовий квиток (від звільнених з військової служби).

Якщо для роботи необхідні спеціальні знання, то власник має право витребувати диплом чи інший документ про освіту, професійну підготовку, при необхідності також може вимагатися довідка про стан здоров'я. При укладанні трудового договору забороняється вимагати від осіб, що влаштовуються на роботу, відомості про їх партійну і національну приналежність, походження, а також документи, надання яких не передбачено законодавством (ст. 25 КЗпП).

Зміст трудового договору:

1. умови, встановлені законодавством.
2. умови, що встановлюються договірними сторонами:
 - а) необхідні (обов'язкові) – досягнення угоди за якими є обов'язковим (робоча функція, робоче місце);
 - б) факультативні (додаткові) – досягнення угоди за якими не є обов'язковим (службовий транспорт, службове приміщення).

Трудові договори укладаються на різні терміни:

1. на невизначений термін.
2. на певний строк:
 - а) на термін, установлений за згодою сторін;
 - б) на час виконання визначеної роботи.

Укладання трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника про зарахування працівника на роботу. Наказ оголошується працівнику під розписку.

Трудовий контракт – це особлива форма трудового договору, у якому термін його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організація праці працівника, умови розірвання договору, у т.ч. дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін (ч. 3 ст. 21 КЗпП).

Кабінет Міністрів у постанові від 19 березня 1993 року, вказав на необхідність застосування контрактної форми трудового договору з керівниками підприємства, що знаходиться в загальнодержавній власності.

19 березня 1994 року Кабінетом Міністрів затверджене положення “Про порядок укладання контрактів, при прийнятті (найманні) на роботу працівника”.

15 квітня 1994 року Міністерство праці України затвердило Типову форму трудового контракту.

При укладанні контрактів варто виходити з того, що він повинен забезпечувати умови для прояву ініціативи і самостійності працівника з урахуванням його індивідуальних здібностей і професійних навичок, а також взаємну відповідальність сторін.

3. ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Підстави припинення трудового договору можна розділити на 4 групи:

1. припинення трудового договору з урахуванням волі сторін:

а) угода сторін (п. 1 ст. 36 КЗпП). Не має значення, яка із сторін виявила ініціативу; головне, щоб волевиявлення сторін з приводу припинення трудових зв'язків було взаємним;

б) закінчення терміну договору (п. 2 ст. 36 КЗпП). Однак, якщо після закінчення терміну трудового договору трудові відносини фактично продовжуються і жодна зі сторін не вимагала їхнього припинення, то вважається, що дія трудового договору продовжується на невизначений термін;

в) переведення працівника з його згоди на інше підприємство, установу, організацію чи переведення на іншу посаду (п. 5 ст. 36 КЗпП);

г) відмовлення працівника від переведення на іншу роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмовлення від продовження роботи в зв'язку зі зміною істотних умов праці (п. 6 ст. 36 КЗпП);

д) підстави, передбачені контрактом (п. 8 ст. 36 КЗпП);

2. припинення трудового договору з ініціативи працівника (ст.ст. 38, 39 КЗпП);

3. припинення трудового договору з ініціативи власника чи уповноваженого їм органу (ст. ст. 40, 41 КЗпП);

4. припинення трудового договору з ініціативи третіх осіб (п. п. 3,4,7, ст. 36, 37, 45, 199 КЗпП).

4. РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ ПРАЦІВНИКА

Якщо працівник хоче розірвати трудовий договір, укладений на невизначений термін, він повинен попередити про це власника письмово за два тижні.

При розірванні трудового договору з поважних причин (ч. 1 ст. 38 КЗпП) власник повинен розірвати договір у термін, про який просить працівник (наприклад, переїзд на нове місце проживання, переведення чоловіка чи дружини на роботу в іншу місцевість, вагітність, догляд за дитиною до досягнення нею 14-річного віку чи за дитиною-інвалідом та ін.).

Після закінчення двох тижнів із дня попередження власника про розірвання трудового договору працівник має право залишити роботу, а власник зобов'язаний видати йому трудову книжку і зробити розрахунок.

Крім цього, ст. 7 Закону “Про охорону праці” передбачає можливість працівника розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник не виконує законодавство про охорону праці та умови колективного договору з цих питань; у цьому випадку працівнику виплачується вихідна допомога в розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячної заробітної плати.

Строковий трудовий договір, може бути, розірвуть достроково за вимогою працівника:

1. у випадках, передбачених ч. 1 ст. 38 КЗпП;

2. у випадку хвороби чи інвалідності працівника, що перешкоджають виконанню роботи за договором;
3. порушення власником законодавства про працю, колективного чи трудового договорів (ст. 39 КЗпП).

5. РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ ВЛАСНИКА ЧИ УПОВНОВАЖЕНОГО НИМ ОРГАНУ

Загальні підстави (ст. 40 КЗпП):

1. *Зміна в організації виробництва і праці, у т.ч. ліквідація, реорганізація, банкрутство, перепрофілювання підприємства, установи, організації, а також скорочення чисельності чи штату працівників.*

Згідно зі ст. 42 КЗпП при скороченні чисельності чи штату працівників переважне право на залишення на роботі мають працівники з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

Частина 2 ст. 42 КЗпП указує категорії працівників, яким віддається перевага при залишенні на роботі, при рівних ділових якостях (наприклад, сімейним – при наявності двох чи більше утриманців; особам, у родині яких немає інших працівників із самостійним заробітком та ін.).

Крім цього, відповідно до законодавства про майбутнє вивільнення працівника, він повинен бути попереджений персонально не пізніше ніж за 2 місяці.

2. *Невідповідність працівника займаній посади чи виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації чи стану здоров'я, що перешкоджають продовженню даної роботи.*

3. *Систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором чи правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського впливу.*

4. *Прогоул (у т.ч. відсутність на роботі більше 3-х годин протягом робочого дня) без поважних причин.*

5. *Нез'явлення на роботі протягом більше 4-х місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, без урахування відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, якщо законодавством не встановлений більш тривалий термін збереження місця роботи (посади) при визначеному захворюванні (за працівниками, що занедужали туберкульозом, місце роботи зберігається протягом 12 місяців).*

6. *Поновлення на роботі працівника, що раніше виконував цю роботу.*

7. *Поява на роботі в нетверезому стані, у стані токсичного чи наркотичного сп'яніння.*

8. *Здійснення за місцем роботи розкрадання (у т.ч. дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органа, у компетенцію якого входить накладення адміністративного стягнення чи застосування заходів громадського впливу.*

Додаткові підстави (ст. 41 КЗпП):

1. Однократне, грубе порушення трудових обов'язків керівником, його заступниками, головним бухгалтером, його заступниками, а також посадовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєні персональні звання, а також посадовими особами контрольно-ревізійної служби, органів державного контролю за цінами.

2. Винні дії працівника, що безпосередньо обслуговує грошові чи товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати до нього довіри з боку власника.

3. Здійснення працівником, що виконує виховні функції, аморального проступку, несумісного з продовженням даної роботи.

У більшості випадків для звільнення працівника потрібна згода профспілкового органу.

6. РОБОЧИЙ ЧАС І ЧАС ВІДПОЧИНКУ

Робочим вважається час, протягом якого працівник відповідно до закону чи договору повинен виконувати свої трудові обов'язки.

Види робочого часу:

1. робочий час нормальної тривалості (не більше 40 годин на тиждень);
2. скорочений робочий час (для неповнолітніх від 16 до 18 – 36 годин, 15-16 років - 24 години);
3. неповний робочий час (день чи тиждень) – встановлюється за згодою сторін;
4. ненормований робочий день.

Деякі категорії працівників мають скорочені (неповні) обсяги робочого часу. До них, зокрема, належать неповнолітні: працівникам віком від 16 до 18 років встановлюється 36-годинний робочий тиждень. Для осіб віком від 15 до 16 років (учні віком від 14 до 15 років, що працюють у період канікул), - 24-годинний робочий тиждень. Скорочений робочий час також встановлений для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, - не більше 36 годин на тиждень; для вчителів у середньому встановлений 6-годинний робочий день та ін.

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, що мають дітей віком до 14 років чи дитини-інваліда.

Для вирішення питання про встановлення неповного робочого часу працівникові, як правило, необхідно одержати згоду власника чи уповноваженого ним органу (для скороченого робочого часу цього не потрібно). Оплата праці за неповний робочий час здійснюється пропорційно відпрацьованому часу чи в залежності від вироблення (а за скорочений час оплата провадиться в повному розмірі ставки (окладу) працівника). За неповним робочим часом можливе зменшення тривалості як робочого дня, так і робочого тижня.

Неповний робочий час встановлюється обов'язково на прохання вагітної жінки, жінки, що має дитину віком до 14 років чи дитину-інваліда, у тому числі яка знаходиться на піклуванні, чи яка здійснює догляд за хворим членом родини відповідно до медичного висновку.

З огляду на специфіку і характер трудової діяльності визначеної частини населення (державних службовців, осіб адміністративного, управлінського, технічного, господарського персоналу – директорів, начальників, бухгалтерів, економістів, юристів, програмістів, інженерів і т.д.) законодавством передбачена можливість роботи понад нормальну тривалість робочого часу. Списки професій, посад і робіт, по яких дозволяється застосування ненормованого робочого дня, розробляються власником чи уповноваженим ним органом, а також профспілкою (іншим органом, уповноваженим на представництво трудового колективу) і включаються до колективного договору.

Крім цього, встановлюються такі режими роботи як робота змінами і понадурочні роботи. **Робоча зміна** – це тривалість щоденної роботи відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку (графіка змінності). Робота понад встановлену тривалість робочої зміни вважається **понадурочною**. Понадурочні роботи, як правило, не допускаються. Вони можуть проводитися тільки у виняткових випадках, зазначених у ст. 62 КЗпП, і тільки за узгодженням із профспілковим комітетом підприємства, установи, організації (ст. 64 КЗпП).

У будь-якому випадку не можна залучати до понадурочних робіт наступні категорії працівників:

- вагітних жінок;
- жінок, що мають дітей віком до 3 років;
- осіб, молодше 18 років;
- працівників, що навчаються у загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, у дні занять.

Жінки, що мають дитину віком від 3 до 14 років чи дитину-інваліда, можуть залучатися до понадурочних робіт тільки за їхньою згодою. Інваліди можуть залучатися до понадурочних робіт тільки за їхньою згодою і за умови, якщо це не суперечить медичним рекомендаціям (ст. 63 КЗпП).

Час відпочинку.

Кожен працюючий має право на відпочинок (ст. 45 Конституції України). Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня для окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час.

Види часу відпочинку:

1. перерва для відпочинку і харчування встановлюється тривалістю не більше 2-х годин; час початку і закінчення перерви встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку. Вона надається, як правило, через 4 години після початку роботи та у робочий час не включається (ст. 66 КЗпП);

2. щотижневий безперервний відпочинок – його тривалість встановлена законодавством не менше 42 годин (ст. 70 КЗпП);

3. святкові та неробочі дні перераховані в ст. 71 КЗпП. У святкові та неробочі дні допускаються роботи, припинення яких неможливо у зв'язку з виробничо-технічними умовами (безупинно діючі підприємства, установи, організації), роботами, викликаними необхідністю обслуговування населення, а також невідкладними ремонтними і вантажно-розвантажувальними роботами (ст. 73 КЗпП);

4. відпустки.

Види відпусток встановлені Законом України “Про відпустки” від 15.11.1996 р.:

1. Щорічна:

а) основна (не менше 24 календарних днів). Надається не раніше, ніж через півроку після укладання трудового договору;

б) додаткова відпустка за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці (до 35 календарних днів);

в) додаткова відпустка за особливий характер праці;

г) інші додаткові відпустки, передбачені законодавством.

2. Додаткові відпустки у зв'язку з навчанням.

3. Соціальні відпустки:

а) відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами;

б) по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

в) додаткові відпустки працівникам, що мають дітей;

4. Творча відпустка.

5. Відпустки без збереження заробітної плати:

а) обов'язкові;

б) за угодою сторін (не більш 15 днів).

7. МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКА ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПІДПРИЄМСТВУ, УСТАНОВІ, ОРГАНІЗАЦІЇ

Матеріальна відповідальність – це обов'язок працівника відшкодувати шкоду, заподіяну ним винно підприємству, установі, організації.

Підставою матеріальної відповідальності є наявність прямої дійсної шкоди.

Умови матеріальної відповідальності:

1. Вина працівника.

2. Його протиправна дія чи бездіяльність.

3. Причинний зв'язок між протиправним діянням і прямою дійсною шкодою.

Види матеріальної відповідальності:

1. Повна – відшкодування шкоди цілком, незалежно від розмірів заробітної плати (ст.ст. 134, 135¹, 135² КЗпП).

2. Обмежена – шкода відшкодовується в межах середньомісячної зарплати чи в розмірі заподіяної шкоди (ст.ст. 132, 133 КЗпП).

3. Підвищена матеріальна відповідальність – шкода відшкодовується в більшому розмірі, ніж вона була заподіяна (ст. 136 КЗпП).

8. ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Трудова дисципліна - це суворе дотримання працівником правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації, виконання в повному обсязі і на належному рівні своїх трудових обов'язків.

За зразкове виконання трудових обов'язків працівники можуть заохочуватися відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку. Заохочення застосовуються власником чи уповноваженим ним органом за погодженням із профспілковим комітетом підприємства, установи, організації. Заохочення заносяться в трудову книжку.

За невиконання чи неналежне виконання трудових обов'язків, до працівника застосовуються заходи дисциплінарного стягнення (ст. 147 КЗпП).

Види дисциплінарних стягнень:

- а) догана;
- б) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть передбачатися й інші види дисциплінарних стягнень для окремих категорій працівників.

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надане право прийняття на роботу даного працівника.

Дисциплінарні стягнення застосовуються не пізніше одного місяця з дня виявлення проступку, без урахування часу звільнення працівника від роботи в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю чи перебуванням у відпустці.

Дисциплінарне стягнення не може бути накладене після закінчення 6 місяців із дня здійснення проступку.

Порядок притягнення до відповідальності:

1. Витребування письмового пояснення (відмовлення працівника від дачі пояснення не звільняє його від відповідальності).

2. Накладення дисциплінарного стягнення (за кожний дисциплінарний проступок може бути застосоване тільки одне дисциплінарне стягнення).

3. Оголошення стягнення (наказом чи розпорядженням) і доведення його до ведення працівника під розписку. Дисциплінарні стягнення не заносяться в трудову книжку.

Працівник вважається таким, що не має стягнення, якщо він протягом року не вчинив нового дисциплінарного проступку.

9. ІНДИВІДУАЛЬНІ І КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ СПОРИ

Індивідуальні трудові спори.

Індивідуальні трудові спори – це трудові спори між працівником і власником чи уповноваженим ним органом. Вони розглядаються комісіями з трудових спорів (КТС) і районними (міськими) судами.

Порядок обрання, чисельність, склад і термін повноважень КТС визначається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації. При цьому кількість робітників у КТС повинна бути не менше половини її складу. КТС обирає зі свого складу голову, заступника, секретаря комісії.

За рішенням загальних зборів (конференції) трудового колективу підприємства, установи, організації можуть бути створені КТС у цехах та інших структурних підрозділах. Ці комісії обираються колективами відповідних підрозділів. У таких комісіях можуть розглядатися трудові суперечки в межах повноважень цих підрозділів.

Працівник має право звернутися в КТС у тримісячний термін із дня, коли він чи довідався повинний був довідатися про порушення свого права.

Заява працівника підлягає обов'язковій реєстрації.

КТС зобов'язана розглянути трудовий спір в десятиденний термін із дня подачі заяви працівником.

Засідання КТС вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин обраних у її склад членів. На засіданні ведеться протокол. Рішення приймається більшістю голосів присутніх членів комісії. Копія рішення в триденний термін вручається працівнику і власнику, якщо якась зі сторін не згодна з рішенням, вони можуть оскаржити його в суд у десятиденний термін із дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії чи його копії. Рішення підлягає виконанню в триденний термін після закінчення десятиденного терміну оскарження, крім випадків, установлених законом. При невиконанні власником рішення КТС у встановлений термін працівнику комісія видає посвідчення, що має силу виконавчого листа. При його пред'явленні не пізніше тримісячного терміну в районний (міський) суд, судовий виконавець виконує його в примусовому порядку.

Колективний трудовий спір – це розбіжності, що виникають між сторонами соціально-трудова відносин (трудова колективом чи профспілковим органом і власником підприємства, установи, організації чи уповноваженими ним органом) при:

а) установленні нових і зміні існуючих соціально-економічних умов праці і виробничого побуту;

б) укладанні чи зміні колективного трудового договору (угоди);

в) виконанні колективного трудового договору (угоди) чи окремих їхніх частин;

г) невиконанні вимог законодавства про працю.

Дані питання регулюються Законом України “Про порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів)” від 3 березня 1998 року.

Вимоги трудового колективу чи профспілкового органу, затверджені на загальних зборах (конференції), викладаються в письмовому вигляді, і подаються власнику.

Якщо власник відхиляє вимоги чи задовольняє їхній частково, суперечка розглядається примирними комісіями чи трудовим арбітражем.

Примирна комісія створюється в триденний термін з ініціативи однієї зі сторін з однакової кількості представників і розглядає вимоги в п'ятиденний термін.

При недосягненні угоди в примирній комісії, суперечка розглядається трудовим арбітражем, що створюється в десятиденний термін, сторонами суперечки за участю виконавчих органів відповідного місцевої ради. Трудовий арбітраж повинний у 7-денний термін прийняти рішення, що є обов'язковим, якщо сторони домовилися про це.

Якщо зазначені органи не змогли врегулювати розбіжності, то вони письмово доводять це до ведення трудового колективу і профспілкового органу, що мають право приймати інші заходи для задоволення вимог аж до страйку.

ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Цивільне право як самостійна галузь права.
2. Громадяни (фізичні особи) як суб'єкти цивільного права.
3. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права.
4. Право власності.
5. Цивільно-правові договори.
6. Цивільно-правова відповідальність.
7. Спадкове право.
8. Основи сімейного права.

1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

Цивільне право – самостійна галузь права, предметом якої є наступні види відносин:

1. майнові, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням матеріальними благами;

2. особисті немайнові відносини:

а) пов'язані з майновими (їхніми об'єктами є твори літератури, науки, мистецтва, відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції тощо);

б) не пов'язані з майном (їхні об'єкти – честь, гідність, ділова репутація та інші невід'ємні від особистості матеріальні блага).

Методом цивільного права є диспозитивний метод (метод юридичної рівності сторін). Стаття 1 ЦК закріпила, що цивільні відносини ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників

таких відносин. Стаття 2 ЦК установила, що такими учасниками є фізичні і юридичні особи, а також держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Обсяг цивільного права і цивільного законодавства різні. Цивільне законодавство є самою великою галуззю законодавства, її основним актом є Цивільний кодекс України, а також велика кількість законів і підзаконних актів, що регулюють різні сфери відносин (житлові, шлюбно-сімейні і т.д.).

2. ГРОМАДЯНИ (ФІЗИЧНІ ОСОБИ) ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Стаття 24 ЦК встановлює, що людина як учасник цивільних відносин є **фізичною особою**.

Громадяни (фізичні особи) як суб'єкти цивільного права повинні мати цивільну правоздатність і дієздатність.

Цивільна правоздатність (ст. 25 ЦК) – це здатність мати цивільні права та обов'язки; виникає з народження, припиняється зі смертю. Однак законодавством передбачено, що здатність мати окремі цивільні права і обов'язки може пов'язуватися з досягненням особою відповідного віку (наприклад, можливість бути батьком і мати відповідні права й обов'язки).

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права й обов'язки (ст. 26 ЦК).

Цивільна дієздатність (ст. 30 ЦК) – це здатність своїми діями здобувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати і нести відповідальність у випадку їхнього невиконання.

Повну цивільну дієздатність особа здобуває по досягненні 18-річного віку чи з моменту вступу до шлюбу особи, що не досягла 18 років (ст. 34 ЦК). Крім цього, повна цивільна дієздатність може надаватися за рішенням органу опіки і піклування за заявою зацікавленої особи за згодою батьків (усиновителів) чи піклувальників, а у випадку відсутності такої згоди – за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність **надається в наступних випадках:**

1. якщо фізична особа досягла 16 років і працює за трудовим договором чи якщо неповнолітня особа записана матір'ю чи батьком дитини;

2. якщо особа досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю (набувається з моменту державної реєстрації як підприємця).

Цивільне законодавство передбачає, що цивільну дієздатність має фізична особа, що усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними.

У зв'язку з цим законодавством передбачається обсяг дієздатності таких категорій фізичних осіб як малолітні (до 14 років), неповнолітні (від 14 до 18 років), обмежено дієздатні та недієздатні.

Часткова дієздатність фізичних осіб, що не досягли 14 років (малолітніх):

1. можуть укладати дрібні побутові угоди (правочини). Угода вважається дрібною побутовою, якщо вона задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку і стосується предмета, що має невисоку вартість;

2. всі інші угоди від їхнього імені (малолітніх) укладають батьки (усиновителі) чи опікуни;

3. можуть самостійно здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, охоронювані законом;

4. цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну цими особами, несуть їхні батьки.

Неповна дієздатність фізичних осіб віком від 14 до 18 років (неповнолітніх):

1. самостійно розпоряджаються заробітком, стипендією чи іншими доходами;

2. самостійно здійснюють права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, охоронюваної законом;

3. можуть бути учасниками (засновниками) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом чи установчими (засновницькими) документами юридичної особи;

4. можуть самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) і розпоряджатися внеском, внесеним ним на своє ім'я (коштами на рахунок). Неповнолітня особа може розпоряджатися коштами, внесеними іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою батьків (усиновителів) чи піклувальників;

5. вони укладають угоди за згодою батьків (усиновителів) чи піклувальників;

6. особисто несуть відповідальність за порушення договору, укладеного самостійно відповідно до закону;

7. неповнолітній несе відповідальність самостійно за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновителів), піклувальника. Однак у випадку недостатності у неповнолітнього майна для відшкодування шкоди, додаткову (субсидіарну) відповідальність несуть його батьки (усиновителі) чи піклувальник;

8. несуть самостійну відповідальність за заподіяну шкоду іншій особі на загальних підставах. У випадку відсутності у неповнолітнього майна, достатнього для відшкодування заподіяного ним шкоди, шкода відшкодовується в частині відсутнього майна чи в повному обсязі його батьками (усиновителями) чи піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода була заподіяна не з їхньої вини. Тобто зазначені особи (батьки (усиновителі) чи піклувальник) несуть субсидіарну (додаткову) відповідальність у межах відсутньої частини майна.

Обмежена дієздатність (ст. 36 ЦК).

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає психічним розладом, що істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій і (чи) керувати ними.

Суд також може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо воно зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і т.д. і тим ставить себе чи свою родину, а також інших осіб, яких за законом вона зобов'язана утримувати, у важке матеріальне становище.

Обмежено дієздатними можуть визнаватися повнолітні особи. Над такими особами встановлюється піклування. Обмежено дієздатні особи можуть укладати тільки дрібні побутові угоди. Угоди по розпорядженню майном та інші угоди, що виходять за межі дрібних побутових, укладаються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів обмежено дієздатної особи і розпорядження ними здійснюється піклувальником. Однак піклувальник може письмово дозволити такій особі самотійно здійснювати такі дії. Обмежено дієздатна особа самотійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника і за шкоду, заподіяну нею іншій особі (ст. 37 ЦК).

У випадку видужання особи чи такого поліпшення психічного стану, що дозволяє усвідомлювати значення своїх дій і (чи) керувати ними, а також у випадку припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і т.д., суд відновлює цивільну дієздатність особи.

Недієздатні особи (ст. 39 ЦК).

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій і (чи) керувати ними.

Над недієздатними особами встановлюється опіка. Така особа не вправі укладати будь-які угоди. Угоди від імені недієздатної фізичної особи укладає її опікун. Відповідальність за шкоду, заподіяну недієздатною особою, несе її опікун (ст. 41 ЦК).

3. ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Юридичні особи – це організації, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки, бути позивачами чи відповідачами в суді. Новий ЦК закріпив (ст. 80 ЦК) наступне поняття юридичної особи: “Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді”.

Ознаки юридичної особи:

1. організаційна єдність (наявність визначеної організаційно-правової форми);

2. наявність відокремленого майна;
3. самостійне набуття цивільних прав і обов'язків (цивільна правоздатність і дієздатність);
4. можуть бути стороною (позивачем чи відповідачем) у процесуальних відносинах.

Юридичні особи набувають право- і дієздатність одночасно з моменту їхньої легалізації (як правило, з моменту реєстрації).

Стаття 83 ЦК установлює, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. При цьому **товариством** є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), що мають право участі в цьому товаристві. Товариство може створюватися однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі (що мають за мету одержання прибутку і наступний його розподіл між учасниками товариства) і непідприємницькі (не мають за мету одержання прибутку для наступного його розподілу між учасниками). **Установою** є організація, створена однією чи декількома особами (засновниками), що не беруть участь у керуванні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна.

Юридичні особи створюються в наступному порядку:

1. розпорядчому – юридична особа створюється на підставі розпорядчого акту органу державної влади чи місцевого самоврядування (державні і комунальні підприємства);
2. дозвільний – юридична особа створюється на підставі дозволу компетентного органу (комерційні банки);
3. нормативно-явочний – у такому порядку створюються всі інші суб'єкти (господарські товариства).

Стаття 81 ЦК встановлює, що юридичні особи можуть створюватися шляхом об'єднання осіб і (чи) майна. Юридичні особи, в залежності від порядку їхнього створення, поділяються на юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного права.

Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів і підлягає державній реєстрації. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органа державної влади, органа влади Автономної Республіки Крим чи органа місцевого самоврядування.

Припинення діяльності юридичних осіб (ст. 104 ЦК):

1. реорганізація (способи: злиття, приєднання, виділення, поділ, перетворення);
2. ліквідація – повне припинення діяльності юридичної особи (добровільна, примусова).

4. ПРАВО ВЛАСНОСТІ

Власність як економічна категорія розглядається як суспільні відносини з приводу присвоєння матеріальних благ.

Стаття 316 ЦК закріпила поняття права власності: “**право власності** – це право особи на річ (майно), що воно здійснює відповідно до закону по власній волі, незалежно від волі інших осіб”.

Право власності розглядають у широкому і вузькому (об’єктивному і суб’єктивному) змісті.

В об’єктивному смислі право власності – це сукупність норм, що регулюють відносини по володінню, користуванню і розпорядженню майном.

Право власності в суб’єктивному смислі – це можливість особи здійснювати будь-як дії, що не суперечать закону, щодо майна на власний розсуд (володіти, користуватися, розпоряджатися майном).

Таким чином, зміст права власності складають наступні права власника:

1. право володіння;
2. право користування;
3. право розпорядження.

Володіння – це фактична приналежність майна особі.

Користування – це отримання від майна його корисних властивостей і якостей, у тому числі одержання плодів і доходів.

Розпорядження – це визначення юридичної долі речі (продати, купити, подарувати).

Підстави набуття права власності поділяються на наступні види:

1. **первісні** – якщо право власності на об’єкт виникає вперше чи незалежно від волі попереднього власника (створення, знахідка, приватизація й ін.);

2. **похідні** – коли право власності на об’єкт виникає з волі попереднього власника (купівля-продаж, дарування, міна й ін.). У цьому випадку придбання права власності на визначену річ означає припинення права власності іншої особи на цю річ.

Цивільне законодавство передбачає **підстави припинення права власності (ст. 346 ЦК):**

1. відчуження власником свого майна;
2. відмовлення власника від права власності;
3. припинення права власності на майно, що не може належати даній особі за законом;
4. знищення майна;
5. викуп пам’ятників історії й архітектури;
6. викуп земельної ділянки у зв’язку із суспільною необхідністю;
7. викуп нерухомого майна у зв’язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якому воно розташовано;
8. звернення стягнення на майно по зобов’язаннях власника;
9. реквізиція;
10. конфіскація;
11. припинення юридичної особи чи смерть власника;

12. інші випадки, встановлені законом.

Право власності є недоторканим. За загальним правилом ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності чи обмежена в його здійсненні тільки у випадках і в порядку, установлених законом.

Такими, наприклад, виключеннями є:

1. **реквізиція** – примусове оплатне вилучення майна у власника на підставі й у порядку, установленому законом, з метою суспільної необхідності у випадку стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії й в інших надзвичайних ситуаціях, а також в умовах військового чи надзвичайного стану (ст. 353 ЦК). При цьому в першому випадку необхідне дотримання наступної умови – попереднє і повне відшкодування вартості майна. В другому випадку відшкодування в повному обсязі провадиться після примусового вилучення;

2. **конфіскація** – безоплатне вилучення майна у власника за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, установлених законом (ст. 354 ЦК).

Законодавством передбачені наступні **види форм власності**:

1. приватна (власність фізичних осіб чи власність юридичних осіб);
2. комунальна;
3. державна.

Стаття 325 ЦК передбачає, що суб'єктами права приватної власності є фізичні і юридичні особи. Об'єктами права приватної власності може бути будь-як майно, крім окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть знаходитися у власності фізичних і юридичних осіб. Склад, кількість і вартість майна, що може знаходитися у власності фізичних і юридичних осіб, не обмежені (законом може встановлюватися обмеження розміру земельної ділянки).

У державній власності знаходиться майно, у тому числі кошти, що належать державі Україна. Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють безпосередньо органи державної влади (ст. 326 ЦК).

У комунальній власності знаходиться майно, у тому числі кошти, що належить територіальній громаді. Управління майном, що знаходиться в комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада і створені нею органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК).

Земля, її надра, атмосферне повітря, водянні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону. Від імені народу право власності здійснюють органи державної влади й органи місцевого самоврядування в межах, установлених Конституцією України. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону (ст. 324 ЦК).

Захист права власності.

Стаття 386 ЦК закріпила, що держава забезпечує рівний захист прав усіх

суб'єктів права власності. Власник, що має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону здійснення такою особою дій, що можуть порушити його право, чи з вимогою про здійснення визначених дій для попередження такого правопорушення.

Віндикаційний позов – це позов про витребування майна з чужого незаконного, без відповідної правової підстави володіння (ст. 387 ЦК).

Негаторний позов – це вимога власника про усунення перешкод у здійсненні ним права користування і розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК).

Крім цього, у відповідності зі ст. 392 ЦК власник може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується чи не визнається іншою особою, а також у випадку втрати їм документа, що засвідчує його право власності.

5. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДОГОВОРИ

Договір – це угода сторін, спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків (ст. 626 ЦК).

За загальним правилом договір вважається укладеним, якщо між сторонами в належній формі досягнуто згоди по всіх істотних умовах договору.

Стаття 628 ЦК визначає зміст договору: “**Зміст договору** складають умови (пункти), визначені за розсудом сторін і погоджені ними, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства”.

У змісті цивільно-правового договору виділяють наступні **види умов**:

1. **істотні умови**. До істотних умов договору відносяться умови, визнані такими законом чи необхідні для договорів даного виду. Якщо сторонами договору не досягнуто згоди по таких умовах, то договір не може вважатися укладеним;

2. **звичайні умови**. Вони, як правило, у договір не включаються, оскільки передбачені законодавством (наприклад, умови про місце виконання договору);

3. **випадкові умови**, що не передбачені для даного типу договору.

Класифікація договорів:

1. договори поділяються на:

а) **односторонні** – якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед іншою стороною вчинити визначені дії чи утриматися від вчинення їх, а інша сторона наділяється тільки правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку стосовно першої сторони, наприклад, договір дарування (ч. 2 ст. 626 ЦК);

б) **двосторонні** – якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору, наприклад, договір купівлі-продажу (ч. 3 ст. 626 ЦК).

2. договори також поділяють на:

а) **оплатні** – коли одна сторона вчиняє на користь іншої сторони визначені дії компенсаційного характеру, наприклад, договір купівлі-продажу, міни;

б) **безоплатні**.

Частина 5 ст. 626 ЦК установлює, що договір є оплатним, якщо інше не

встановлено договором, законом чи не впливає із суті договору.

3. розглядають ще один поділ договорів на:

а) реальні – договори, що вважаються укладеними з моменту передачі предмета договору чи вчинення певних дій (наприклад, договір позики);

б) консенсуальні – договори, що вважаються укладеними з моменту досягнення угоди по істотних умовах договору.

У деяких випадках при необхідності дотримання визначеної форми договору (письмової нотаріально засвідченої) момент укладання договору переноситься на момент набуття ним цієї форми (тобто договір буде вважатися укладеним з моменту набуття ним такої форми).

Умови дійсності договору:

1. відповідність договору вимогам закону;

2. єдність волі та волевиявлення особи, що укладає договір (наприклад, укладання договору без будь-якого примусу);

3. укладання договору в межах обсягу дієздатності особи, яка його укладає;

4. укладання договору в належній формі (усній чи письмовій).

Укладання цивільно-правового договору (ст. ст. 638-650 ЦК).

У Цивільному кодексі виділена ціла глава, присвячена укладанню, зміні і розірванню договору (глава 53).

Стаття 638 передбачає, що договір є укладеним, якщо сторони в належній формі дійшли згоди по всіх істотних умовах договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні чи є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін повинна бути досягнута згода.

Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферта) і прийняття пропозиції (акцепту) іншою стороною.

Таким чином, **оферта** - це пропозиція укласти договір, а **акцепт** - прийняття пропозиції про укладання договору.

Пропозиція укласти договір (оферта) може виходити від будь-якої сторони майбутнього договору. Така сторона називається оферентом. Пропозиція укласти договір повинна містити істотні умови договору і виражати намір особи, що її зробила, вважати себе зобов'язаною у випадку прийняття пропозиції.

Реклама чи інші пропозиції, адресовані невизначеній особі, є запрошенням запропонувати укласти договір, якщо інше не зазначено в рекламі чи інших пропозиціях.

Пропозиція укласти договір може бути відкликана до моменту чи в момент її одержання адресатом. Пропозиція укласти договір, отримана адресатом, не може бути відкликана протягом терміну для відповіді, якщо інше не зазначено в пропозиції чи не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена (ст. 641 ЦК).

Інша сторона договору розглядає пропозицію і повинна дати відповідь: приймає вона пропозицію чи ні. Така сторона називається акцептантом.

Стаття 642 ЦК встановлює порядок прийняття пропозиції. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною. Якщо особа, що одержала пропозицію укласти договір, у межах терміну для відповіді вчинила дію відповідно до зазначених в пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей і т.д.), що свідчить про її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не зазначено в пропозиції укласти договір чи не встановлено законом.

Особа, що прийняла пропозицію, може відкликати свою відповідь про її прийняття, повідомивши про це особу, що запропонувала укласти договір, до моменту чи в момент одержання нею відповіді про прийняття пропозиції.

Цивільне законодавство передбачає укладання договору за пропозицією, у якій зазначений термін для відповіді чи не зазначений. У першому випадку, відповідно, договір вважається укладеним, якщо особа, що запропонувала укласти договір, одержала відповідь про прийняття пропозиції протягом цього терміну (ст. 643 ЦК). В другому ж випадку (якщо такий термін не зазначений) термін надання відповіді залежить від форми пропозиції – усна чи письмова. Якщо пропозиція зроблена в усній формі й у ній не зазначено термін для відповіді, то договір вважається укладеним, коли особа, якій надійшла пропозиція, негайно заявила про її прийняття. Якщо пропозиція зроблена в письмовій формі та у ній не зазначено термін для відповіді, договір вважається укладеним, якщо особа, яка запропонувала укласти договір, одержала відповідь протягом терміну, встановленого актом цивільного законодавства, а якщо цей термін не встановлений, – протягом нормально необхідного для цього часу (ст. 644 ЦК).

Можливий також випадок одержання відповіді про прийняття пропозиції з запізненням. У цьому випадку, за загальним правилом, особа, що запропонувала укласти договір, звільняється від відповідних зобов'язань.

Якщо відповідь про прийняття пропозиції укласти договір була відправлена вчасно, але отримана з запізненням, оферент звільняється від відповідних зобов'язань, якщо він негайно повідомив акцептантові про одержання відповіді з запізненням.

Відповідь, отримана з запізненням є новою пропозицією.

За згодою особи, що запропонувала укласти договір, договір може вважатися укладеним незалежно від того, що відповідь про прийняття пропозиції укласти договір була відправлена і (чи) отримана із запізненням (ст. 645 ЦК).

Відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж запропоновано, умовах є відмовленням від отриманої пропозиції й одночасно новою пропозицією особі, що до цього запропонувала укласти договір (ст. 646 ЦК).

Стаття 649 ЦК установлює порядок врегулювання переддоговірних суперечок. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладанні договору на підставі правового акту органа державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування та в інших випадках,

установлених законом, вирішуються судом. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладанні договору не на підставі зазначених правових актів, можуть бути вирішені судом у випадках, установлених за згодою сторін чи законом.

Таким чином, схему укладання договору можна небагато спростити. Оферент пропонує акцептантові укласти договір. Така пропозиція, якщо вона подається в письмовій формі, фактично оформляється як договір і передається в 2-х примірниках. Акцептант повинен у визначений термін (законодавство, як правило, встановлює 20-денний чи 10-денний термін) розглянути даний договір. Якщо він не згоден з якимись умовами договору, він передає контрагенту підписаний договір, в якому вказується, що до договору додається протокол розбіжностей (що є новою пропозицією про укладення договору). Відповідно, друга сторона розглядає договір і протокол розбіжностей у визначений (20- чи 10-денний) термін і повинна врегулювати протягом цього часу розбіжності. Якщо розбіжності не будуть урегульовані, сторони можуть передати їх на розгляд суду.

6. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Цивільно-правова відповідальність настає у випадку невиконання договірних зобов'язань, заподіяння моральної, особистої чи майнової шкоди. Цивільно-правова відповідальність забезпечує повне і своєчасне виконання договірних та інших зобов'язань. Вона настає у випадку протиправних дій особи, заподіяння шкоди чи наявності факту невиконання договору, вини зобов'язаної особи, а так само причинного зв'язку між поведінкою особи і спричиненою шкодою.

Види цивільно-правової відповідальності:

1. **Договірна** - настає за невиконання чи неналежне виконання договору боржником, у результаті чого спричиняється шкода.

2. **Позадоговірна** - виникає внаслідок:

- а) заподіяння моральної чи матеріальної шкоди іншій особі;
- б) рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної чи юридичної особи особою без відповідних повноважень, якій у зв'язку з цим була спричинена шкода;
- в) у випадку безпідставного придбання чи збереження майна однієї особи за рахунок іншої особи.

Крім цього, **цивільно-правову відповідальність можна поділити на:**

1. солідарну відповідальність – відшкодування шкоди особами, що спільно заподіяли шкоду, у рівному обсязі;

2. субсидіарну (додаткову) відповідальність – коли, наприклад, батьки неповнолітніх несуть майнову відповідальність у межах недостатності майна неповнолітнього;

3. часткову відповідальність – коли шкода відшкодовується в межах приналежної особі частки (частини) майна.

7. СПАДКОВЕ ПРАВО

Спадкування – перехід прав і обов’язків (спадщини) від фізичної особи, що померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємцям) (ст. 1216 ЦК).

Види спадкування (ст. 1217 ЦК):

1. за законом;
2. за заповітом.

Спадкування за законом має місце у випадку, коли спадкодавець не виражає волі щодо спадщини, і вона переходить зазначеним у законі особам. **Спадкування за заповітом** може бути тоді, коли спадкодавець за життя розпоряджається своїм майном таким чином, що після його смерті воно переходить до осіб, зазначених у письмовому заповіті.

Спадкодавцем може бути тільки громадянин, а спадкоємцями – громадяни, юридичні особи, держава й інші учасники цивільних відносин. У спадщину включається як майно і грошові заощадження, а так само права й обов’язки спадкодавця, що виникають із зобов’язань, авторських та інших правовідносин.

Спадкування за законом.

Спадкоємці за законом отримують право на спадкування по черзі. Кожна наступна черга спадкоємців за законом отримує право на спадщину у випадку відсутності спадкоємців попередньої черги, відсторонення їх від права на спадщину, неприйняття ними спадщини чи відмовлення від її прийняття, крім випадків укладання зацікавленими спадкоємцями після відкриття спадщини нотаріально засвідченого договору про зміну черговості спадкування.

Частки в спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними (ст. 1267 ЦК).

Перша черга – діти, у тому числі усиновлені, дружина, яка пережила, та батьки (усиновителі) померлого, а так само його діти, зачаті за життя спадкодавця і народжені після його смерті (ст. 1261 ЦК).

Друга черга – рідні брати і сестри спадкодавця, дід і бабка як з боку матері, так і з боку батька (ст. 1262 ЦК).

Третя черга – рідні дядько і тітка спадкодавця (ст. 1263 ЦК).

Четверта черга – особи, що проживали зі спадкодавцем однією родиною не менше 5 років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК).

П’ята черга – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближнього ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів наступного ступеня споріднення. У п’яту чергу право на спадкування отримують утриманці спадкодавця, що не були членами його родини. Утриманцем вважається неповнолітня чи непрацездатна особа, що не була членом родини спадкодавця, але не менше 5 років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним чи основним джерелом засобів існування (ст. 1265 ЦК).

Стаття 1266 ЦК установлює порядок спадкування по праву

представництва. Онуки і правнуки спадкодавця успадковують ту частину спадщини, що належала б за законом їхній матері, батьку, бабці, діду, якщо на час відкриття спадщини вони були б живі. Прабаба, прадід успадковують ту частину спадщини, що належала б їхнім дітям (бабці, діду спадкодавця), якби вони були живі на час відкриття спадщини. Племінники спадкодавця успадковують ту частину спадщини, що належала б за законом їхній матері, батьку (сестрі, брату спадкоємця), якби вони були живі на час відкриття спадщини. Двоюрідні брати і сестри спадкодавця успадковують ту частину спадщини, що належала б за законом їхній матері, батьку (тітці, дядьку спадкодавця), якби вони були живі на час відкриття спадщини. Якщо спадкування по праву представництва здійснюється декількома особами, то частка їхнього померлого родича поділяється між ними нарівно. При спадкуванні по прямій спадній лінії право представництва діє без обмеження ступеня споріднення.

Неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатні вдова (вдовець), непрацездатні батьки (усиновителі) померлого, не залежно від змісту заповіту успадковують, 1/2 частки, що належала б кожному з них при спадкуванні за законом – обов'язкова частка (ст. 1241 ЦК).

8. ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Питання, що стосуються сімейних відносин, регламентуються Сімейним кодексом України, прийнятим 10 січня 2002 р., що набув законної сили 1.01.2003р. (припинено до 1.01.2004 р.)

Стаття 3 Сімейного кодексу (СК) установила поняття **родини** як первинного й основного осередку суспільства, що складають особи, що спільно проживають, зв'язані спільним побутом та мають взаємні права і обов'язки. Родина створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а так само на інших, не заборонених законом підставах, що не суперечать моральним основам суспільства.

Шлюб – це добровільний союз чоловіка і жінки з метою створення родини. Закон розглядає цей союз як довічний і не допускає укладання шлюбу на певний строк.

Основною умовою вступу до шлюбу є взаємна згода осіб, що вступають до нього. Шлюби без мети створення родини визнаються фіктивними. Обов'язковою умовою для вступу до шлюбу є шлюбний вік (чоловіка – 18, жінки – 17 років). Як виключення державні адміністрації району, міст Києва і Севастополя, а також виконкоми міських і районних у місті рад можуть знижувати шлюбний вік.

Перешкоди для вступу у шлюб:

1. перебування одного з осіб в іншому шлюбі;
2. між родичами по висхідній і спадній лінії, повнорідними і неповнорідними братами і сестрами, усиновителями й усиновленими;
3. між особами, одна із яких визнана судом недієздатною внаслідок

душевної хвороби чи слабоумства.

Закон передбачає можливість розірвання шлюбу:

1. у судовому порядку;
2. в органах РАГСу (реєстрації актів громадянського стану) за взаємною згодою на підставі заяви, у якій вказується про відсутність неповнолітніх дітей.

У РАГСах так само розриваються шлюби з особами:

1. визнаними в судовому порядку безвісно відсутніми;
2. визнаними судом недієздатними внаслідок хвороби чи слабоумства;
3. засудженими до позбавлення волі на термін не менше 3-х років.

Шлюб вважається припиненим з моменту реєстрації розлучення в органах реєстрації актів громадянського стану (РАГСа).

Права та обов'язки подружжя можна поділити на 2 групи:

1. особисті;
2. майнові.

Особисті:

- а) що стосуються прізвища, імені, по батькові;
- б) свобода вибору занять, професії і місця проживання;
- в) що стосуються особистого життя родини і питання виховання дітей.

Майнові:

- а) роздільне майно подружжя;
- б) спільне майно подружжя.

Майно, нажите за час шлюбу, є спільною власністю подружжя. Таким майном подружжя розпоряджається за спільною згодою. Особи, що вступають у шлюб, мають право за власним бажанням укласти договір про вирішення питань життя родини (шлюбний контракт), у якому передбачити майнові права й обов'язки подружжя. При цьому контракт не може погіршувати положення одного з подружжя. Подружжя повинно матеріально підтримувати один одного.

Права та обов'язки батьків і дітей.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дитини, засвідченому у встановленому порядку.

До особистих прав і обов'язків батьків стосовно дітей належать:

1. право та обов'язок дати дитині прізвище, ім'я, по батькові;
2. виховувати, навчати, утримувати своїх дітей до повноліття.

По досягненні дитиною повноліття ці права та обов'язки припиняються. За загальним правилом, на утримання неповнолітніх дітей стягується визначена частина заробітку (доходу) батьків у залежності від кількості дітей: на 1 дитину – 1/4, на 2 дітей – 1/3, на 3 і більш – 1/2, але не менше 1/2 неоподаткованого податком мінімуму доходів громадян на кожну дитину.

На дітей також покладаються певні **обов'язки**. Утримання непрацездатних батьків, що потребують допомоги, є обов'язком їхніх повнолітніх дітей.

Опіка і піклування встановлюються для виховання, захисту особистих і майнових прав і інтересів:

1. неповнолітніх дітей, що залишилися без батьківського піклування;
2. повнолітніх дітей, що за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Опіка встановлюється над дитиною, що не досягла 14-річного віку, а так само над особами, визнаними судом недієздатними. Піклування встановлюється над дітьми віком від 14 до 16 років, а так само над особами, визнаними судом обмежено дієздатними, а так само дієздатними особами, що потребують піклування за станом здоров'я. Опіка і піклування встановлюються органами опіки і піклування, що існують при виконкомах районних у містах, міських, сільських і селищних рад, а так само судом. Опікуном і піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа (при його призначенні, враховуються особисті якості, здатність до виховання дитини, відношення до неї, а так само бажання дитини).

ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

1. Поняття і принципи підприємництва.
2. Суб'єкти підприємницької діяльності.
3. Легалізація суб'єктів підприємницької діяльності.

1. ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Підприємництво – це самостійна, безпосередня, систематична на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку, що здійснюється фізичними і юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у встановленому законом порядку. Стаття 42 Господарського кодексу України визначає підприємницьку діяльність як вид господарської діяльності – самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ознаки підприємницької діяльності:

1. безпосередня, самостійна діяльність;
2. систематичність;
3. ризикованість;
4. форми підприємництва: виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг;
5. мета – одержання прибутку;
6. діяльність, здійснювана суб'єктами підприємництва, зареєстрованими в належному порядку.

Суб'єктами підприємництва є:

1. фізичні особи;

2. юридичні особи;
3. об'єднання юридичних осіб;
4. інші суб'єкти.

Принципи підприємництва:

1. вільний вибір видів діяльності;
2. залучення на добровільних началах до здійснення такої діяльності майна, діяльності і коштів юридичних осіб і громадян;
3. самостійне формування програми діяльності і вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, установлення цін відповідно до законодавства;
4. вільний найм працівників;
5. залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних і інших видів ресурсів, використання яких не заборонено чи не обмежено законом;
6. вільне розпорядження прибутком, що залишився після внесення встановлених законом платежів;
7. самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частини валютного виручки на власний розсуд.

2. СУБ'ЄКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Суб'єкти підприємницького права, як і суб'єкти інших правовідносин – це учасники підприємницьких (господарських) правовідносин, що наділені підприємницькою правосуб'єктністю, іншими словами суб'єкти підприємницького права – це організації, що на основі юридично відособленого майна в межах своєї компетенції безпосередньо здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність і використання її результатів чи управлінську діяльність в економіці, та фізичні особи – підприємці.

Суб'єкти підприємництва мають право на визначену **організаційно-правову форму**, тобто передбачену чи санкціоновану правом організаційну структуру, у якій діє суб'єкт. Ознакою суб'єкта підприємницького права також є наявність у нього юридично відособленого і закріпленого за ним майна. З урахуванням особливостей функцій суб'єктів підприємництва законодавство виділяє наступні **види**:

1. підприємство, його структурні підрозділи;
2. об'єднання підприємств;
3. фінансові і посередницькі інститути;
4. громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності;
5. органи державної влади в економіці.

З урахуванням організаційно-правової форми виділяють такі види суб'єктів:

1. юридичні особи;
2. суб'єкти підприємництва без утворення юридичної особи – громадяни.

Підприємницькі товариства – це товариства, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку і наступного його розподілу між учасниками. Вони можуть створюватися тільки у формі господарських товариств чи виробничих кооперативів (ст. 85 ЦК).

Непідприємницькі товариства – це товариства, що не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (споживчі кооперативи, об'єднання громадян і т.д.).

Установою є організація, створена однією чи декількома особами (засновниками), що не беруть участь у керуванні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна.

Відповідно до Господарського кодексу України (ст. 62) **підприємство** розглядається як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК та іншими законами. Підприємство є юридичною особою та діє на підставі статуту.

Закон передбачає *наступні види підприємств* в залежності від форми власності:

1. приватні – засновані на власності фізичної або юридичної особи;
2. колективні підприємства – засновані на колективній власності (кооперативи, підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій);
3. господарські товариства;
4. комунальні – засновані на власності відповідних територіальних громад;
5. державні – засновані на державній власності, у тому числі казенні.

Крім того, передбачено діяльність підприємств з іноземними інвестиціями (не менше 10% іноземних інвестицій у статутному фонді) та іноземних підприємств (100% іноземних інвестицій у статутному фонді).

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників),

їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються **середніми**.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Вони можуть відкривати рахунки в установах банків відповідно до закону.

Філією є відокремлений підрозділ, юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи (ст. 95 ЦК).

Стаття 70 ГК передбачає можливість підприємства на добровільних началах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності), якщо це не суперечить законодавству України.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання. Об'єднання підприємств є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та (або) статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Види організаційно-правових форм об'єднань підприємств:

1. договірні – створюються на підставі установчого договору:

а) **асоціація** – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями;

б) **корпорацією** визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;

2. статутні – які діють на підставі статуту:

а) **консорціум** – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з

інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність;

б) **концерном** визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну (ст. 120 ГК).

Передбачаються законодавством й інші види об'єднань підприємств. Так, підприємство може бути учасником промислово-фінансової групи (або транснаціональної промислово-фінансової групи, якщо до складу групи входять українські та іноземні юридичні особи).

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також з метою виробництва кінцевої продукції. До складу промислово-фінансової групи можуть входити промислові та інші підприємства, наукові і проектні установи, інші установи і організації усіх форм власності. У складі промислово-фінансової групи визначається головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені промислово-фінансової групи як учасника господарських відносин. Промислово-фінансова група не є юридичною особою і не підлягає державній реєстрації як суб'єкт господарювання (ст. 125 ГК).

Асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та (або) організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та (або) управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та (або) установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та (або) загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається **холдинговою компанією**. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю – підпорядкування відповідно до вимог ГК та інших законів. Якщо з вини контролюючого підприємства дочірнім підприємством було укладено (здійснено) невігідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинно компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки. Якщо дочірнє підприємство з вини контролюючого підприємства опиниться у стані неплатоспроможності і буде визнано банкрутом, то субсидіарну відповідальність перед кредиторами дочірнього підприємства нестиме контролююче підприємство (ст. 126 ГК).

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо).

Майно підприємства може належати йому на праві власності, повного господарського відання (державне, комунальне підприємство), оперативного управління (казенне підприємство) чи оперативного використання (структурні підрозділи).

У відповідності зі ст. 113 ЦК **господарське товариство** – юридична особа, статутний (складений) капітал якої розділений на частки між учасниками. Учасниками господарського товариства можуть бути фізичні чи юридичні особи. Крім цього, ч. 2 ст. 114 ЦК передбачає, що господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створено однією особою, що стає його єдиним учасником.

Види господарських товариств (ст. 113 ЦК):

1. акціонерне товариство;
2. товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ);
3. товариство з додатковою відповідальністю;
4. повне товариство;
5. командитне товариство.

1. Акціонерне товариство (ст. 152 ЦК) - товариство, статутний капітал якого розділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості. Акціонерне товариство самостійне відповідає за своїми обов'язками усім своїм майном. Акціонери не відповідають по зобов'язаннях товариства і несуть ризик збитків, зв'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості належних йому акцій.

Акціонерне товариство може створюватися юридичними та (чи) фізичними особами. Якщо акціонерне товариство створюється декількома особами, вони укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню товариства. Цей договір не є установчим документом товариства. Такий договір складається в писемній формі, а якщо товариство створюється фізичними особами, договір підлягає нотаріальному засвідченню.

Акціонерне товариство може бути створено однією особою чи може складатися з однієї особи у випадку придбання одним акціонером всіх акцій

товариства. Відомості про це підлягають реєстрації й опублікуванню для загальної відомості (ст. 153 ЦК).

Установчим документом акціонерного товариства є його статут (ст. 154 ЦК).

Види акціонерних товариств:

1. відкриті – акції поширюються шляхом відкритої підписки і шляхом купівлі-продажу на біржі;

2. закриті – акції поширені між засновниками.

Види органів в акціонерних товариствах:

1. вищий орган – загальні збори акціонерів, у якому мають право брати участь усі його акціонери, незалежно від кількості і виду акцій, що їм належить (ст. 159 ЦК);

2. виконавчий орган здійснює управління поточною діяльністю товариства, ним є правління чи інший орган, визначений статутом. Він підзвітний загальним зборам акціонерів і наглядовій раді та організовує виконання їхніх рішень (ст. 161 ЦК);

3. контрольний орган – наглядова рада здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу акціонерного товариства і захист прав акціонерів товариства (ст. 160 ЦК).

2. **Товариство з обмеженою відповідальністю** – це засноване одним чи декількома особами товариство, статутний капітал якого розділений на частки, розмір яких установлюється статутом. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, зв'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості їхніх внесків (ст. 140 ЦК).

Якщо товариство з обмеженою відповідальністю створюється декількома особами, вони у разі необхідності визначити взаємовідносини між собою щодо створення товариства укладають договір у письмовій формі. Цей договір установлює порядок створення товариства, умови здійснення спільної діяльності по створенню товариства, розмір статутного капіталу, частку в статутному капіталі кожного з учасників, терміни і порядок внесення внесків і інші умови. При цьому ЦК установлює, що такий договір про створення товариства з обмеженою відповідальністю не є установчим документом. Надання цього договору при державній реєстрації товариства не є обов'язковим (ст. 142 ЦК).

Установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут (ст. 143 ЦК).

Органи товариства з обмеженою відповідальністю (ст. ст. 145, 146 ЦК):

1. вищий орган – загальні збори учасників товариства;

2. виконавчий орган – колегіальний чи одноособовий, який здійснює поточне керівництво діяльністю товариства і є підзвітним загальним зборам його учасників. Виконавчий орган товариства може бути обраний також і не зі складу учасників товариства;

3. контрольний орган. Стаття 146 ЦК встановлює, що контроль за діяльністю виконавчого органу товариства з обмеженою відповідальністю здійснюється в порядку, встановленому статутом і законом. Крім цього, загальні збори товариства можуть формувати органи, що здійснюють постійний контроль за фінансово-господарською діяльністю виконавчого органу.

3. Товариство з додатковою відповідальністю (ст. 151 ЦК) – це товариство, засноване одним чи декількома особами, статутний капітал якого розділений на частині (частки), розмір яких установлений статутом. Учасники цього товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність по зобов'язаннях товариства своїм майном у розмірі, установленому статутом товариства і який є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником внеску. У випадку визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність по зобов'язаннях товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їхнім часткам у статутному капіталі товариства.

Інші положення аналогічні положенням, що характеризують статус товариства з обмеженою відповідальністю.

4. Повне товариство (ст. 119 ЦК) - це товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Повне товариство діє на підставі установчого договору (ст. 120 ЦК), управління діяльністю товариства здійснюється за згодою всіх учасників (ст. 121 ЦК). Кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо установчим договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно чи що ведення справ доручено окремим учасникам. У випадку спільного ведення учасниками справ товариства для здійснення кожної угоди необхідна згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам повного товариства, інші учасники можуть укладати угоди від імені товариства при наявності у них доручення, виданого учасниками, яким доручено ведення справ товариства (ст. 122 ЦК).

5. Командитне товариство (ст. 133 ЦК) – це товариство, у якому разом з учасниками, що здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повні учасники), є один чи більше учасників (вкладники), що несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах сум внесених ними внесків і не беруть участь у діяльності товариства.

Командитне товариство діє на підставі установчого договору (ст. 134 ЦК), що підписується всіма повними учасниками. Управління діяльністю командитного товариства здійснюється тільки повними учасниками. Вкладники не мають права брати участь в управлінні діяльністю командитного товариства і заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за дорученням (ст. 136 ЦК).

Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої чи іншої господарської діяльності, що ґрунтується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків (ст. 163 ЦК).

3. ЛЕГАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється на підставі Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців” від 15. 05.2003 р.

Стаття 4 Закону встановлює, що **державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців** – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців включає, зокрема:

1. перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;
2. перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;
3. внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу-підприємця до Єдиного державного реєстру;
4. оформлення і видачу свідоцтва про державну реєстрацію та виписки з Єдиного державного реєстру.

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також зміна прізвища та/або імені, та/або по батькові (далі – імені) або місця проживання фізичної особи-підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру в порядку, встановленому цим Законом.

Відокремлені підрозділи юридичної особи не підлягають державній реєстрації.

Представництва, філії іноземних компаній в Україні підлягають акредитації на території України в порядку, встановленому законом.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця. Відповідно до положень ст. 1 Закону **місце проживання фізичної особи** – це житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною

адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою-підприємцем, а **місцезнаходження юридичної особи** – це місцезнаходження постійно діючого виконавчого органу юридичної особи, а в разі його відсутності - місцезнаходження іншого органу чи особи, уповноваженої діяти від імені юридичної особи без довіреності (далі - виконавчий орган), за певною адресою, яка вказана засновниками (учасниками) в установчих документах і за якою здійснюється зв'язок з юридичною особою.

Закон передбачає можливість резервування найменування юридичної особи (ст. 23 Закону). Оскільки юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву, засновник (засновники) юридичної особи має право зарезервувати найменування юридичної особи строком на два місяці, а для відкритих акціонерних товариств строком на дев'ять місяців. Засновник (засновники) юридичної особи повинен вказати у заяві про резервування найменування юридичної особи повне найменування юридичної особи, під яким він (вони) мають намір її зареєструвати.

(плата в розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи (ст. 24 Закону):

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
2. копію рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
3. два примірники установчих документів;
4. документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи (за проведення державної реєстрації юридичної особи – десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи повинно бути оформлено і видано (надіслано рекомендованим листом за описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі державним реєстратором не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи. Разом із свідоцтвом про державну реєстрацію юридичної особи засновнику або уповноваженій ним особі видається (надсилається рекомендованим листом) один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної

реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи. Підставою для взяття юридичної особи на облік в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування є надходження до цих органів повідомлення державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та відомостей з відповідної реєстраційної картки (ст. 26 Закону).

Порядок державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, регулюється розділом V Закону.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка має намір стати підприємцем (далі – заявник), повинна подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцем проживання такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця;
2. копію довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;
3. документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Строк державної реєстрації фізичної особи-підприємця не повинен перевищувати два робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця. Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця повинно бути оформлено державним реєстратором і видано (надіслано рекомендованим листом) заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи-підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця для взяття фізичної особи-підприємця на облік (ст. 43 Закону).

Так само суб'єкту підприємництва необхідно одержати в органах внутрішніх справ дозвіл на виготовлення печаток і штампів.

Підстави для перереєстрації:

1. зміна назви;
2. зміни організаційно-правової форми;
3. зміни форми власності.

Перереєстрація проводиться в такому ж порядку, що і реєстрація; у всіх інших випадках вносяться зміни і доповнення в установчі документи суб'єктів підприємництва.

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Адміністративне право як галузь права.
2. Адміністративне правопорушення (проступок).
3. Адміністративні стягнення та їх види.
4. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності.

1. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

Адміністративне право – це самостійна галузь права, тобто сукупність правових норм, що регулює правові відносини управлінського характеру, що виникають у сфері виконавчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади, у внутріорганізаційній діяльності інших державних органів і органів місцевого самоврядування по реалізації завдань і функцій держави, а також у процесі здійснення громадянами, об'єднаннями громадян і їхніх органів окремих юридично владних повноважень.

Для адміністративних правовідносин характерно те, що обов'язковим їх учасником є відповідний орган виконавчої влади (посадова особа), наділений владними повноваженнями.

До адміністративно – правових відносин належать:

- 1) відносини між вищестоящим і органами нижчого підпорядкування виконавчої влади (місцеві держадміністрації, Кабінет Міністрів);
- 2) відносини між непідлеглими органами виконавчої влади (відносини між двома міністерствами);
- 3) відносини між органами виконавчої влади і підлеглими їм державними підприємствами і установами;
- 4) відносини між органами виконавчої влади і недержавними підприємствами, об'єднаннями громадян (відносини між колегією адвокатів і обласним управлінням юстиції);
- 5) відносини між органами виконавчої влади і громадянами.

Адміністративні правовідносини поділяються на:

- вертикальні (між вищестоящими органами і органами підпорядкування);
- горизонтальні (між несупідрядними органами).

Методом адміністративного права є імперативний метод – метод влади і підпорядкування.

2. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК)

Адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого Кодексом про адміністративні правопорушення (КпАП) та іншими законами.

Адміністративне правопорушення (проступок) – це протиправна, винна (навмисна чи необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на державний

чи громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення:

- 1) протиправність;
- 2) суспільна шкідливість (небезпека) – містять загрозу заподіяння шкоди чи спричиняють шкоду;
- 3) винність;
- 4) адміністративна караність (на особу накладається адміністративне стягнення).

Таблиця 1 – Склад адміністративного правопорушення

об'єкт	об'єктивна сторона	суб'єкт	суб'єктивна сторона
суспільні відносини, охоронювані адміністративним правом (власність, громадський порядок, права і свободи громадян та ін.)	суспільно шкідливе діяння, суспільно шкідливі наслідки і причинний зв'язок між ними	деліктоздатна (осудна, яка досягла віку адміністративної відповідальності) фізична особа, зрідка юридична особа	психічне відношення особи до вчиненого діяння та його наслідків у формі умислу чи необережності

Суб'єктом адміністративного правопорушення, як правило, є громадяни і посадові особи. Вони повинні мати наступні ознаки:

- осудність;
- досягнення віку адміністративної відповідальності.

Громадяни несуть відповідальність по досягненні 16 років. До неповнолітніх віком від 16 до 18 років застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24¹ КпАП. В окремих випадках, зазначених у статті 13 КпАП, такі особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах.

Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ.

За адміністративні правопорушення вони несуть відповідальність не в адміністративному порядку, а по дисциплінарних статутах. Але за окремі адміністративні правопорушення (не пов'язані з виконанням службових обов'язків, наприклад, порушення правил, норм і стандартів, що стосуються дорожнього руху; правил полювання, рибальства й охорони рибних запасів, митних правил, контрабанда й ін.) вони несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, але до них не можуть застосовуватися виправні роботи й адміністративний арешт.

У відповідності зі ст. 14 КпАП посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил, забезпечення яких належить до їх

посадових обов'язків. Це означає, що посадові особи несуть відповідальність не тільки за порушення відповідних правил своїми діями, але і за незабезпечення їхнього виконання окремими особами.

3. АДМІНІСТРАТИВНІ СТЯГНЕННЯ ТА ЇХ ВИДИ

Адміністративні стягнення – це заходи адміністративної відповідальності, що тягнуть для правопорушників несприятливі наслідки особистого, майнового, морального й організаційного характеру.

Види стягнень: (ст. 24 КпАП):

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) оплатне вилучення предмета, що є знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація предмета, що є знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом правопорушення, а також гроші, отримані внаслідок вчинення правопорушення;
- 5) позбавлення наданого громадянину спеціального права;
- 6) виправні роботи;
- 7) адміністративний арешт.

1) **Попередження** є стягненням, якщо воно виноситься в письмовій формі чи фіксується іншим установленим способом. Це стягнення має характер морального осуду правопорушника, офіційного попередження його від вчинення нових правопорушень і застосовується, як правило, у випадках малозначних правопорушень.

2) **Штраф** – це грошове стягнення у твердій сумі, що накладається у випадку та у розмірі, встановленому КпАП. Однак, останнім часом законами України встановлюється відповідальність у вигляді штрафу не тільки для фізичних, але і для юридичних осіб. Наприклад, у відповідності зі ст. 35 Закону України “Про пожежну безпеку” за порушення встановлених законом вимог пожежної безпеки, невиконання розпоряджень посадових осіб органів державного пожежного нагляду підприємства, установи і організації можуть притягуватися керівниками цих органів до сплати штрафу, розмір якого не повинен перевищувати 2% місячного фонду заробітної плати підприємства, установи, організації.

Штрафи встановлюються в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

3) **Оплатне вилучення предмета**, що є знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення – цей вид стягнення полягає в тому, що зазначені предмети примусово вилучаються і надалі реалізуються з передачею колишньому власнику вирученої суми за винятком витрат по реалізації вилученого предмета.

4) **Конфіскація** – це примусове, безоплатне вилучення майна у власність держави. Адміністративне законодавство передбачає конфіскацію майна

(предметів), що були безпосереднім об'єктом чи знаряддям вчинення адміністративного правопорушення, а також грошей, отриманих внаслідок вчинення такого правопорушення. Конфіскованим, як правило, може бути лише предмет, що знаходиться в особистій власності. Предмети контрабанди конфіскуються незалежно від того, чи встановлений їхній власник.

5) **Позбавлення спеціального права** (права керування транспортним засобом, права полювання) застосовується на термін до трьох років за грубе чи систематичне порушення порядку користування цим правом (наприклад, за керування транспортним засобом у стані сп'яніння).

6) **Виправні роботи** – застосовуються на термін до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи правопорушника з утриманням до 20% заробітної плати в доход держави. Цей вид стягнення призначається судом.

7) **Адміністративний арешт** призначається у виняткових випадках за найбільш тяжкі правопорушення; полягає у короткостроковому (до 15 діб) позбавленні правопорушника волі з використанням його на фізичних роботах без оплати. Призначається судом.

Адміністративний арешт не застосовується до наступних осіб:

- вагітних жінок;
- жінок, що мають дітей віком до 12 років;
- неповнолітніх;
- інвалідів I і II групи.

КпАП передбачає можливість застосування до іноземних громадян і осіб без громадянства **адміністративного виселення за межі України**.

Стаття 24¹ КпАП передбачає застосування до неповнолітніх від 16 до 18 років наступних **заходів впливу**:

- 1) зобов'язання в публічній чи іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана чи сувора догана;
- 4) передача неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, що їх замінюють; чи під нагляд педагогів чи трудового колективу за їхньою згодою; а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Справи про адміністративне правопорушення, вчинені неповнолітнім від 16 до 18 років, розглядаються місцевими судами.

4. ПОРЯДОК ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Притягнення до адміністративної відповідальності здійснюється в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення (розділ IV КпАП).

- 1) Провадження у справах про адміністративні правопорушення починається, як правило, зі складання протоколу про адміністративне

правопорушення уповноваженою на це посадовою особою. У ньому фіксується факт вчинення правопорушення, його сутність і обставини вчинення, відомості про особистість правопорушника й інші необхідні відомості.

2) Оформлений належним чином протокол та інші матеріали передаються в орган (посадовій особі), уповноважений розглядати справу про певне адміністративне правопорушення.

В окремих випадках закон допускає стягнення штрафу та оформлення попередження на місці вчинення правопорушення (наприклад, штраф за безквитковий проїзд). При цьому протокол не складається, а про сплату штрафу видається квитанція встановленого зразка. Однак, якщо правопорушник не згодний з накладеним стягненням і відмовляється сплатити штраф на місці, повинен бути складений протокол і провадження здійснюється на загальних підставах.

Справи про адміністративні правопорушення розглядають наступні уповноважені органи і посадові особи: адміністративні комісії при виконкомах місцевих рад, виконкоми сільських і селищних рад, комісії по боротьбі з пияцтвом, місцеві суди, судді, посадові особи органів внутрішніх справ, державних інспекцій, митних органів, органів пожежного, санітарного, ветеринарного нагляду та інші.

3) Існує різний порядок розгляду справ, однак будь-яка справа, як правило, розглядається в присутності правопорушника. При необхідності можуть бути викликані свідки, потерпілі, експерти, перекладачі. Інтереси особи, що притягується до відповідальності, може представляти захисник.

Орган (посадова особа), розглядаючи справу, досліджує всі надані матеріали, заслуховує осіб, що беруть участь у справі, після чого приймає рішення про накладення адміністративного стягнення чи про припинення справи.

Стягнення накладається не пізніше двох місяців із дня вчинення правопорушення чи з дня його виявлення в межах, установлених законодавством за дане правопорушення. При цьому повинні враховуватися характер правопорушення, особистість правопорушника, ступінь його вини, майновий стан, а також обставини, що пом'якшуючі та обтяжують відповідальність.

4) Прийняте у справі рішення оформляються постановою, у якій фіксуються всі обставини, встановлені при розгляді справи. Постанова оголошується негайно по закінченні розгляду справи, а її копія протягом трьох днів передається чи пересилається особі, стосовно якої вона винесена, а також потерпілому на його прохання.

5) Постанова може бути оскаржена у 10-денний термін із дня її винесення особою, стосовно якої вона винесена, потерпілим чи опротестована прокурором.

Постанова суду (судді) остаточна і оскарженню не підлягає.

Постанова оскаржується, як правило, у вищий орган (посадовій особі) чи в суд, які зобов'язані розглянути скаргу (протест) у 10-денний термін.

В залежності від результатів розгляду скарги (протесту) уповноважений орган (посадова особа) може: скасувати постанову і припинити провадження у справі; направити справу на новий розгляд; змінити спосіб стягнення в межах санкції відповідної статті тільки у бік пом'якшення; залишити постанову без зміни, а скаргу (протест) без задоволення. Копія рішення по скарзі протягом 3 днів пересилається особі, стосовно якої винесена постанова, а також потерпілому на його прохання. Про результати розгляду протесту повідомляється прокурору.

б) Якщо постанова не оскаржується чи не опротестовується (чи скарга чи протест залишені без задоволення), орган (посадова особа), що її винесла, приймає постанову до виконання. Порядок виконання постанови залежить від виду стягнення, що накладається.

ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Кримінальне право як галузь права.
2. Кримінальний закон, його дія у просторі і часі.
3. Поняття та ознаки злочину.
4. Кримінальна відповідальність, її підстави.
5. Склад злочину.
6. Обставини, що виключають злочинність діяння.
7. Стадії злочину.
8. Співучасть у злочині.
9. Покарання: поняття, мета, види. Загальні засади призначення покарання.

1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

Кримінальне право – це самостійна галузь права, тобто сукупність норм, установлених вищим органом державної влади (Верховною Радою України), що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і які покарання та у якому порядку можуть бути призначені особам, що їх вчинили.

Предметом кримінального права є кримінальні правовідносини, що виникають між державою в особі її спеціальних органів і особою, що вчинила злочин, у зв'язку з його вчиненням.

Методом кримінального права є імперативний метод у вигляді методу застосування кримінального покарання чи заходів, що його замінюють.

Основним завданням кримінального права є охорона державної безпеки, прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку, навколишнього середовища, конституційного ладу України від злочинних посягань, а також забезпечення миру і безпеки людства.

Крім цього, завданням кримінального права є попередження злочинів. Виходячи з цього можна виділити наступні **функції кримінального права**:

- охоронна;

- превентивна (попереджувальна);
- виховна.

Система кримінального права.

Таблиця 1 – Система кримінального права

Загальна частина	Особлива частина
Включає норми, якими передбачені загальні положення, що мають значення для всіх конкретних випадків вчинення злочину і призначення покарання за нього	Включає норми, що передбачають ознаки конкретних злочинів і конкретні покарання за ці злочини

Єдиним джерелом кримінального права є кримінальний закон, (Кримінальний кодекс було прийнято 5 квітня 2001р. і він набрав чинності з 1 вересня 2001р.)

2. КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН, ЙОГО ДІЯ У ПРОСТОРИ І ЧАСІ

Кримінальний закон – це прийнятий вищим державним органом (Верховною Радою України) нормативний акт, що встановлює підстави кримінальної відповідальності і визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і які покарання і у якому порядку можуть бути призначені за їх вчинення.

Дія кримінального закону.

Таблиця 2 – Дія кримінального закону у просторі і часі

у просторі	у часі
<ul style="list-style-type: none"> • територіальний принцип (ст. 6 КК) • принцип громадянства (ст. 7 КК) • універсальний принцип (ст. 8 КК). 	статті 4, 5 КК

Дія кримінального закону у просторі:

1) **Територіальний принцип (ст. 6 КК):** всі особи, що вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України.

Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було розпочато, продовжено, закінчено чи припинено на території України, чи якщо його виконавець чи хоча б один із співучасників діяв на території України.

Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав і інших осіб, що відповідно до законів України і міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, не підсудні по кримінальних справах судам України, у випадку вчинення ними злочину на території України вирішуються дипломатичним шляхом.

2) **Принцип громадянства (ст. 7 КК):** громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, що вчинили злочин за межами території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України.

Якщо вказані особи понесли покарання за межами України, вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності в Україні за ці злочини.

3) **Універсальний принцип (ст. 8 КК):** іноземні громадяни та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні і вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами чи якщо вони вчинили передбачені КК України особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України чи інтересів України.

Дія кримінального закону в часі (ст. ст. 4, 5 КК):

Злочинність і караність діяння визначається кримінальним законодавством, що діяло на момент вчинення цього діяння.

Особи, що вчинили злочини, підлягають кримінальній відповідальності за законом, що діяв під час вчинення злочину (ч. 2 ст. 4 КК).

Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбачених кримінальним законодавством дії чи бездіяльності.

Зворотна сила кримінального закону виявляється в тому, що кримінальне законодавство, що скасовує злочинність діяння чи пом'якшує кримінальну відповідальність, поширюється на осіб, що вчинили такі діяння до набрання зазначеним законом сили, в тому числі на осіб, що відбувають покарання чи відбули покарання, але мають судимість. Тобто зворотна сила кримінального закону – це поширення нового закону на злочини, вчинені до набрання таким законом сили.

3. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ

Кримінальне право виділяє кілька видів поняття “злочин”:

- формальне (у ньому розкриваються тільки юридичні ознаки злочину наприклад, злочинно те, що карано);
- матеріальне (розкриває тільки соціальну сутність злочину, наприклад, злочином є суспільно небезпечне діяння);
- формально-матеріальне (розкриває і юридичні, і соціальні ознаки злочину).

У відповідності зі ст. 11 КК **злочином** визнається передбачене кримінальним законом, суспільно небезпечне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Ознаки злочину:

1) протиправність (передбачуваність (заборона) суспільно небезпечного діяння кримінальним законом – конкретною статтею Особливої частини КК);

2) суспільна небезпека (злочин заподіює серйозну, істотну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам);

3) винність (пов'язана з наявністю в діях особи умислу чи необережності);

4) караність (за будь-який злочин у законі передбачені конкретні вид і міра покарання).

Частина 2 ст. 11 КК встановлює, що не є злочином діяння (дія чи бездіяльність), що хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але у зв'язку з малозначністю не представляє суспільної небезпеки, тобто не заподіює і не могло заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі.

Класифікація злочинів за ступенем тяжкості:

1) злочини невеликої тяжкості (це злочини, за які передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2-х років чи інше більш м'яке покарання);

2) злочини середньої тяжкості (це злочини, за які передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років);

3) тяжкі злочини (це злочини, за які передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років);

4) особливо тяжкі злочини (за які передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років чи довічне позбавлення волі).

4. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЇЇ ПІДСТАВИ

Під **кримінальною відповідальністю** розуміють юридичний обов'язок особи, що вчинила злочин, підлягати дії кримінального закону, тобто відповідати перед державою за винно вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом і, таким чином, перетерплювати певні позбавлення та обмеження, особистого, майнового та організаційного характеру. Сутність кримінальної відповідальності полягає в державному осудженні, негативній оцінці державою злочину та особи, що його вчинила. Крім того, кримінальна відповідальність припускає застосування на підставі вироку суду примусових заходів – кримінального покарання чи інших заходів, передбачених кримінальним законом.

Кримінальна відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння виникає з моменту вчинення злочину, а реалізується з моменту набрання сили обвинувального вироку суду.

За загальним правилом кримінальна відповідальність реалізується шляхом застосування покарання. Однак можлива кримінальна відповідальність зі звільненням винної особи від покарання і його відбування (ст. ст. 74-87 КК).

Підставою кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому суспільно небезпечному діянні ознак складу злочину (ч. 1 ст. 2 КК). Його відсутність виключає кримінальну відповідальність. Кримінальна справа не може бути порушена, а порушена кримінальна справа підлягає припиненню, якщо в діях особи відсутній склад злочину (ч. 2 ст. 6 КПК).

5. СКЛАД ЗЛОЧИНУ

Під **складом злочину** розуміють сукупність передбачених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Таблиця 3 – Склад злочину

Склад злочину			
об'єкт	об'єктивна сторона	суб'єкт	суб'єктивна сторона
суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом	відображає механізм посягання на об'єкт: <ul style="list-style-type: none"> • суспільно небезпечне діяння; • суспільно небезпечні наслідки; • причинний зв'язок між ними 	фізична, осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності	психічне відношення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності

Об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (основи конституційного ладу, права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і т.д.).

Види об'єктів злочину:

1) загальний – всі суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і на які можуть посягати злочини;

2) родовий – це однорідні суспільні відносини, на які можуть посягати однорідні злочини. За родовим об'єктом поділяються глави Особливої частини КК;

3) безпосередній – конкретні суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин:

а) обов'язковий – він завжди страждає від злочину;

б) додатковий: обов'язковий і факультативний.

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між ними, а також способом, місцем, часом, обстановкою вчинення злочину.

Таблиця 4 Об'єктивна сторона злочину

Об'єктивна сторона		
обов'язкові ознаки		факультативні ознаки
формальний склад	матеріальний склад	

суспільно небезпечне діяння	<ul style="list-style-type: none"> • суспільно небезпечне діяння • суспільно небезпечні наслідки • причинний зв'язок між ними 	<ul style="list-style-type: none"> • місце • час • спосіб • обстановка • обставини • знаряддя і засоби вчинення злочину
-----------------------------	--	---

Факультативні ознаки можуть відігравати роль:

а) обов'язкової ознаки;

б) кваліфікуючої ознаки;

в) обтяжуючої або пом'якшуючої обставини.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Таблиця 5 – Суб'єкт злочину

Суб'єкт злочину	
загальний	спеціальний
<ul style="list-style-type: none"> • фізична • осудна особа • яка досягла віку кримінальної відповідальності 	загальні ознаки + спеціальний (стать, вік, соціальне, посадове становище та ін.)

Осудність - це здатність особи усвідомлювати значення своїх дій *і* керувати ними (ст. 19 КК).

Неосудність – це такий психічний стан особи, при якому *в момент вчинення злочину* вона не могла усвідомлювати значення своїх дій *чи* керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст.19 КК).

Формула неосудності:

1 медичний критерій + 1 юридичний критерій = неосудність

Таблиця 6 – Неосудність

Неосудність	
медичний критерій	юридичний критерій
<ul style="list-style-type: none"> • хронічне психічне захворювання • тимчасовий розлад психічної діяльності • слабоумство • інший хворобливий стан психіки 	<ul style="list-style-type: none"> • особа не усвідомлює значення своїх дій <i>чи</i> • не керує ними

Неосудність виключає кримінальну відповідальність. До таких осіб за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру.

Якщо ж особа вчинила злочин у стані осудності, але до винесення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє можливості усвідомлювати

значення своїх дій чи керувати ними, вона не підлягає покаранню (але притягується до кримінальної відповідальності).

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину, що відображає психічне відношення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності.

Таблиця 7 – Суб'єктивна сторона злочину

Суб'єктивна сторона	
обов'язкові ознаки	факультативні ознаки
вина	мотив мета

Вина – це психічне відношення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності. Вона характеризується:

1. ступенем вини;
2. змістом вини;
3. формою вини.

Таблиця 8 – Характеристика форми вини

Форма вини			
умисел		необережність	
прямий	непрямий	злочинна самовпевненість	злочинна недбалість
інтелектуальний момент			
<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення суспільної небезпеки діяння • передбачення суспільно небезпечних наслідків (конкретні) 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення суспільної небезпеки діяння • передбачення суспільно небезпечних наслідків (ймовірні) 	<ul style="list-style-type: none"> • передбачає суспільно небезпечні наслідки 	<ul style="list-style-type: none"> • не передбачає суспільно небезпечні наслідки
вольовий момент			
<ul style="list-style-type: none"> • бажає настання суспільно небезпечних наслідків 	<ul style="list-style-type: none"> • свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків 	<ul style="list-style-type: none"> • легковажно розраховує на запобігання цих наслідків 	<ul style="list-style-type: none"> • повинна була (об'єктивний критерій) <i>чи</i> • могла (суб'єктивний критерій) їх передбачати

6. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Обставини, що виключають злочинність діяння, – це передбачені КК чи іншими законодавчими актами зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) і правомірні вчинки, що вчинені при наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а відповідно і кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду.

Види обставин, що виключають злочинність діяння:

1. **Необхідна оборона** – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав і інтересів особи, що захищається, чи іншої особи, суспільних інтересів чи інтересів держави від суспільно небезпечного посягання, викликані необхідністю його запобігання чи припинення шляхом заподіяння особі, яка посягає, шкоди, що відповідає небезпеці посягання та обстановці захисту, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 36 КК). Право на необхідну оборону має будь-яка особа, незалежно від можливості уникнути посягання чи звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади.

Дії, вчинені у стані необхідної оборони не тягнуть кримінальної відповідальності і є правомірними, якщо вони відповідають наступним умовам:

- посягання повинно бути суспільно небезпечним, тобто містити ознаки злочину;
- посягання повинно бути наявним, тобто посягання вже почалося чи от-от почнеться; немає необхідної оборони у випадках, коли шкода заподіюється після припинення чи запобігання посягання та у застосуванні засобів захисту не було необхідності;
- посягання повинно бути реальним, тобто існувати об'єктивно, а не в уяві особи, яка захищається;
- захист повинен бути правомірним, тобто шкода заподіюється особі, яка посягає, а не третім особам; дії спрямовані на захист інтересів особи, яка захищається, чи іншої особи, стосовно якої вчинялося посягання, інтересів суспільства чи держави; не перевищені межі необхідної оборони.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка у зв'язку із сильним душевним хвилюванням, викликаним суспільно небезпечним посяганням, не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпеці посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36 КК).

Відповідає вимогам необхідної оборони і не є злочином застосування зброї чи яких-небудь інших засобів чи предметів, незалежно від тяжкості заподіяної шкоди особі, яка посягає, якщо воно здійснювалося для захисту від нападу збройної особи чи нападу групи осіб, а також для запобігання протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення (ч. 5 ст. 36 КК).

Під **перевищенням меж необхідної оборони** розуміють навмисне заподіяння особі, яка посягає, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпеці посягання чи обстановці захисту (ч. 3 ст. 36 КК). Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність у випадках навмисного убивства (ст. 118 КК) чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 124 КК) при перевищенні меж необхідної оборони.

2. Затримання особи, що вчинила злочин, – це насильницькі дії, спрямовані на короткочасне позбавлення волі особи, що вчинила злочин, з метою доставляння її органам влади, якщо ці дії викликані необхідністю затримання і відповідають небезпеці вчиненого посягання та обстановці затримання (ст. 38 КК).

Тобто дії по затриманню особи, що вчинила злочин, є правомірними, якщо відповідають наступним умовам:

- вони здійснюються безпосередньо після вчинення посягання;
- такі дії вчиняються потерпілим чи іншими особами (громадянами);
- метою затримання є доставляння особи, яка вчинила злочин, органам влади;
- не допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Перевищення меж заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин, - це навмисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпеці посягання чи обстановці затримання. Кримінальна відповідальність настає у випадку навмисного убивства (ст. 118 КК) чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 124 КК) при перевищенні меж заходів, необхідних для затримання злочинця.

3. Крайня необхідність – це змушене заподіяння шкоди правоохороняючим інтересам з метою усунення загрожуючої небезпеки (наприклад, стихійні сили природи, поведження тварин і т.д.), якщо вона в даній обстановці не могла бути усунута іншими способами, і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або меншою шкоди відверненої (ст. 39 КК).

Перевищення меж крайньої необхідності – це навмисне заподіяння шкоди правоохороняючим інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж шкода відвернена (ч. 2 ст. 39 КК).

4. **Фізичний чи психічний примус.**

5. **Виконання законного наказу чи розпорядження.**

6. **Діяння, пов'язане з виправданим ризиком,** для досягнення більшої суспільно корисної діяльності.

7. **Виконання спеціального завдання** по попередженню чи розкриттю злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

7. СТАДІЇ ЗЛОЧИНУ

Стадії злочину – це визначені етапи його вчинення, що відрізняються ступенем реалізації умислу, тобто характером вчинених дій і моментом їхнього припинення.

Стадії можливі тільки в злочинах із прямим умислом.

Види стадій злочину:

1. **Готування до злочину (ст. 14 КК)** - це підшукування, пристосування засобів і знарядь, пошук співучасників чи змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше навмисне створення умов для вчинення злочинів.

2. **Замах на злочин** – це вчинення особою з прямим умислом діяння (дії чи бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежать від волі винного.

Таким чином, стадія замаху пов'язана з реалізацією об'єктивної сторони злочину.

Таблиця 9 – Види замаху на злочин

Замах	
незакінчене	кінчене

Закінчений замах – якщо особа виконала всі дії, які вважала за необхідне для вчинення злочину, однак злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежать від волі винного.

Незакінчений замах – якщо особа з причин, що не залежать від її волі, не вчинила всіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця.

3. **Закінчений злочин** – це діяння, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК (ч. 1 ст. 13 КК).

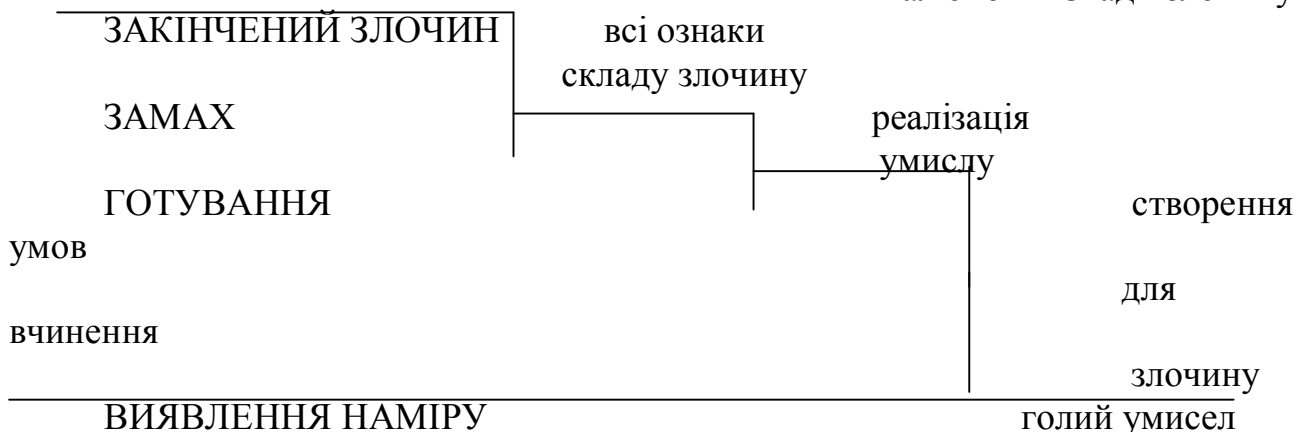
Злочини з матеріальним складом вважаються закінченими з моменту настання зазначеного в диспозиції статті Особливої частини КК суспільно небезпечного наслідку.

Злочини з формальним складом вважаються закінченими з моменту вчинення самого суспільно небезпечного діяння, незалежно від настання наслідків злочину.

Злочини з усіченим складом вважаються закінченими з моменту вчинення діяння, однак момент їхнього закінчення законодавець переносить на попередні стадії – готування чи замах (наприклад, бандитизм вважається закінченим з моменту створення банди, а розбій – з моменту нападу з метою заволодіння майном).

Кримінальна відповідальність за готування чи замах настає за статтями 14, 15 Загальної частини і відповідній статті Особливої частини, що передбачає відповідальність за закінчений злочин.

Малюнок 1 Стадії злочину

Добровільна відмова від вчинення злочину – це остаточне, за власною волею припинення злочинної діяльності особою, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

У випадку добровільної відмови особа не несе кримінальної відповідальності тільки в тому випадку, якщо вчинене нею діяння не містить ознак іншого злочину.

Діяльне каяття являє собою активне поведження особи на стадії закінченого злочину чи закінченого замаху по зменшенню шкоди, запобіганню наслідків злочину, наданню допомоги слідчим органам у розкритті злочину, відшкодуванню шкоди та ін.

8. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

Співучасть – це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК).

Кожний із співучасників повинен мати ознаки суб'єкта злочину, тобто бути фізичною, осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Об'єктивною ознакою співучасті є спільність дій співучасників. Тобто дії всіх співучасників взаємозалежні і взаємообумовлені, від таких дій настає загальний злочинний результат і між дією чи бездіяльністю кожного співучасника і загальним результатом є необхідний причинний зв'язок. Об'єктивною ознакою співучасті також є кількісна ознака – у співучасті діють кілька людей (як мінімум два).

Суб'єктивна ознака співучасті характеризується умисною угодою, змовою між співучасниками про спільне вчинення конкретного злочину. Тобто кожний із співучасників усвідомлює, що діє не один, усвідомлює небезпеку не тільки своїх дій, але і дій виконавця. Кожний із співучасників усвідомлює, який злочин буде вчиняти виконавець, тобто в якому злочині він бере участь. Кожен співучасник передбачає загальний злочинний результат, що наступить від дій виконавця, і бажає чи свідомо допускає саме такий результат.

Види співучасників:

1. **Виконавець** – особа, що безпосередньо вчиняє злочин (об'єктивну сторону).

2. **Організатор** – це особа, що організувала вчинення злочину чи керувала його підготовкою чи вчиненням.

3. **Підбурювач** – це особа, яка домовленістю, підкупом, погрозою, примусом чи іншим способом схиляє іншу особу до вчинення злочину (створює умисел у іншої особи на вчинення злочину).

4. **Пособник** – це особа, що порадами, вказівками, а також заздальгідь обіцяним приховуванням злочинця, засобів чи знарядь вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, покупки чи збуту таких предметів (інтелектуальне пособництво), наданням засобів чи знарядь, чи

усуненням перешкод (фізичне пособництво), чи іншим способом сприяла вчиненню злочину.

Таблиця 10 – Форми співучасті

Форми співучасті	
1. проста (співвиконавство)	1. без попередньої змови
2. складна (з розподілом ролей)	2. за попередньою змовою
	3. організованою групою
	4. злочинною організацією

Виконавець несе кримінальну відповідальність за статтю Особливої частини, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, інші співучасники несуть відповідальність за статтю Особливої частини, за якою кваліфіковані дії виконавця з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27 КК.

9. ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ, МЕТА, ВИДИ. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Під **покаранням** розуміють установлений законом захід державного примусу, що застосовується судом у вирокі до особи, винної у вчиненні злочину.

Покарання за своїм змістом є карою за вчинений злочин, виражає від імені держави негативну оцінку злочину та особи, яка його вчинила, і завжди поєднано з заподіянням засудженому передбачених законом обмежень прав і свобод.

Цілі покарання:

1. виправлення засудженого;
2. попередження вчинення злочинів даною особою (спеціальна превенція);
3. попередження вчинення злочинів іншими особами (загальна превенція).

Види покарань:

1. штраф;
2. позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
3. позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю;
4. громадські роботи (від 60 до 240 годин; але не більш 4-х годин у день);
5. виправні роботи (від 6 місяців до 2 років; від 10% до 20% зарплати);
6. службові обмеження для військовослужбовців;
7. конфіскація майна;
8. арешт (від 1 до 6 місяців);
9. обмеження волі;
10. утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

11. позбавлення волі на певний строк (від 1 до 15 років);
 12. довічне позбавлення волі (може бути замінене на термін не менше 25 років).

Таблиця 11 – Види покарань

Види покарань		
основні	додаткові	змішані
<ul style="list-style-type: none"> • громадські роботи • виправні роботи • службові обмеження для військово-службовців • арешт • обмеження волі • утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців • позбавлення волі на певний строк • довічне позбавлення волі 	<ul style="list-style-type: none"> • позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу • конфіскація майна 	<ul style="list-style-type: none"> • штраф • позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю

За порядком призначення покарання поділяються на наступні види:

- 1) основні – які призначаються у вирокі суду як самостійні покарання; один злочин – одне основне покарання;
- 2) додаткові – це такі покарання, що призначаються додатково до основного і самостійно застосовуватися не можуть;
- 3) змішані – які можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові.

Загальні начала призначення покарання (ст. 65 КК):

Суд призначає покарання:

1. у межах санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
2. відповідно до положень Загальної частини КК;
3. з урахуванням ступені тяжкості вчиненого злочину, особистості винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.